

BOLŠEVIKŲ AGITACIJOS LIETUVOS KARIUOMENĖJE NEUTRALIZAVIMO METODIKOS FORMAVIMASIS 1920–1926 M.

Dr. Modestas Kuodys
Vytauto Didžiojo universitetas

ĮVADAS

Sukelti pasaulinį revoliucijos gaisrą buvo svarbiausias Sovietų Rusijos tikslas pirmaisiais bolševikų valdžios metais. To siekta visur, kur tik įmanoma, plačiai ir intensyviai skleidžiant komunistinę propagandą, siunčiant Kominterno instruktorius su pinigais, o susidarius „revoliucinei situacijai“ – ir karines pajėgas galutinei „vietinio proletariato pergalei“ įtvirtinti. Pradiniams grandioziniam skverbimuisi gilyn į Europą planams subliūškus, Maskva dėmesį sutelkė į artimiausius regionus, pirmiausia į jos vakarinėje pašonėje po Romanovų imperijos žlugimo atsiradusias nedideles valstybes. Jos laikytos limitrofais – laikiniais dariniais¹, kurie anksčiau ar vėliau neišvengiamai turės „sugrįžti“ pas tą patį suverena, nuo kurio atskilo dėl „Vakarų imperialistų sąmokslų“. 1919–1920 m. nepavykus Baltijos valstybes prisijungti surengus atvirą karinę intervenciją, Sovietų Rusijos vyriausybė neatsisakė agresyvių imperinių siekių – trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje, nepaisydama pasirašytų taikos sutarčių, ji dar puoselėjo viltis „atgauti“ prarastas teritorijas inspiravusi jose bolševikinius perversmus. Tuo tikslu čia slapta buvo organizuojamas ir stiprinamas komunistinis pagrindis, turintis destabilizuoti vidaus padėtį

¹ Nemažai revanšistinių kompleksų atspindžių, apibūdinant Baltijos valstybes, pastebima ir posovietinio laikotarpio Rusijos istorikų ir politologų darbuose. Apie Lietuvos traktavimą šiuolaikinėje Rusijos istoriografijoje žr.: **Šepetytys N.**, Lietuvos vaizd(avim)as šiuolaikiniuose Rusijos istorijos vadovėliuose // *Lietuvos istorijos studijos*, t. 22, Vilnius, 2008, p. 144–162; **Trimakas R.**, „Vakarų Rusijos“ sampratos klausimu: imperinė atmintis ir istorijos mokymas // *Istorija*, t. 74, Vilnius, 2009, p. 51–58.

ir taip sukurti antrą progą į Pabaltijį pasiųsti Raudonąją armiją². Bet sąlygos tokiam scenarijui įgyvendinti labai greitai tapo nepalankios, kelios suplanuotos avantiūros žlugo, tad teko rinktis subtilesnę taktiką ir laukti tokių aplinkybių, kokios susiklostė 1939-aisiais. Tačiau ir iki tol, veikiant dviem skirtingomis kryptimis, buvo daroma viskas, kad dirva aneksijai būtų paruošta: slapta dosniai remiant antivalstybines jėgas diplomatiniais kanalais būsimasis „laimikis“ viliotas apsaugos ir paramos iliuzijomis. Pastarosios ypač masino Lietuvą, siekusių prisijungti ir išlaikyti Vilniaus ir Klaipėdos sritis – dėl to ji tarpukariu negalėjo tapti patikima Europą nuo Sovietų Rusijos atskirti turinčio *Sanitarinio kordono* grandimi.

Kokios taktikos laikėsi Kremlius, siekdamas įtraukti Lietuvą į savo orbitą, ilgesniam laikui užkonservuoti komplikuo tą jos padėtį tarptautinėje arenoje, kaip Kaune akredituoti sovietų diplomatai rezgė intrigas politiniuose kuluaruose ir telkė įtakos agentus, per pastaruosius du atkurtos nepriklausomybės dešimtmečius, nuodugniai (kiek leido prieinami šaltiniai) ir konceptualiai jau išanalizavo solidų įdirbį šios problematikos tyrimuose turintys Lietuvos istorikai³. O komunistinio pagrindžio

² **von Rauch G., A.** *History of Soviet Russia*, sixth edition, New York–Washington, 1971, p. 205–206. Įdomių samprotavimų apie tuos „istorinių žemių susigrąžinimo“ planus esama naujausiuose sovietinius stereotipus griaunančiuose Rusijos istorikų darbuose. Antai originalus, kieta matematine logika išsiskiriantis autorius Markas Soloninas savo tyrimuose išryškino, kaip dar XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje Sovietų Sąjunga ėmė ruošti „revoliucijos eksportui“ į Suomiją: 1923 m. buvo įkurta Karelijos Autonominė Respublika, kurios oficiali kalba buvo suomių (nors dauguma gyventojų šioje teritorijoje kalbėjo karelių kalba), vadovybė sudaryta iš politinį prieglobstį gavusių suomių bolševikų, o kariuomenė – iš suomių ir karelių raudonarmiečių dalinių. Šiuo sovietiniu pseudovalstybiniu dariniu ateityje, matyt, ketinta pasinaudoti organizuojant „buržuazijos pavergtos“ Suomijos teritorijos „išvadavimą“ (kad SSRS agresija atrodytų kaip pilietinis karas tarp etninių suomių). Žr.: **Solonin M.**, Birželio 25-oji: Kvailystė ar agresija prieš Suomiją, Vilnius, 2010, p. 49–50; **Solonin M.**, *Mozgoimenije. Suklastota Didžiojo karo istorija*, Vilnius, 2011, p. 153–154. Kad Sovietų Sąjunga iki XX a. trečiojo dešimtmečio vidurio buvo pasirengusi imtis karinių veiksmų prieš Pabaltijo valstybes (Suomiją, Estiją, Latviją), rodo jų pasienyje egzistavęs Vakarų frontas (tik 1925 m. balandį pertvarkytas į karinę apygardą). **Zubkova J.**, *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, Vilnius, p. 2010, p. 25.

³ **Butkus Z.**, Pirmasis sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis–1921 m. kovas), *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996 metai, Vilnius, 1997, p. 120–136; **Butkus Z.**, SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940) // *Darbai ir dienos*, 1998, t. 7, p. 141–160; **Kasparavičius A.**, SSSR ir 1926 metų perversmas Lietuvoje: Diplomatija prieš demokratiją // *Lietuvos istorijos metraštis*. 1998 metai, Vilnius, 1999, p. 115–155.

destruktyvia veikla valstybės viduje beveik niekas specialiai nesidomėjo – visa informacija apie tai glūdi tik itin tendencingoje sovietmečiu išleistoje literatūroje. Tačiau net ir tada nebuvo nuodugniau nagrinėti komunistų bandymai demoralizuoti Lietuvos Respublikos ginkluotąsias pajėgas – svarbiausią valstybės stabilumo ir nepriklausomybės garantą. Dar mažiau iki šiol analizuota pati apsaugos nuo žalingos agitacijos praktika. Atskirus šios temos aspektus savo tyrimuose palietė tik Vytautas Lesčius⁴, Arvydas Anušauskas⁵ ir kai kurie kiti istorikai. Todėl mūsų straipsnio informacinės medžiagos pagrindą sudaro šaltiniai: įvairiuose Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonduose rasti dokumentai, XX a. trečiojo dešimtmečio pradžios lietuviška periodika, amžininkų atsiminimai.

Straipsnio tikslas – atskleisti, kaip trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje (chronologinės ribos faktiškai sutampa su demokratiškai išrinktų seimų laikotarpiu), kai egzistavo didžiausia prosovietinių ginkluotų avantiūrų tikimybė Lietuvos kariuomenėje, buvo bandoma neutralizuoti antivalstybinę bolševikų agitaciją, kaip formavosi šių siekių įgyvendinimo metodika. Tai paskatino tyrimo eigą padalyti į kelis etapus. Pirmiausia imtasi apibendrinti bolševikų destruktyvios veiklos Lietuvos kariuomenėje 1919–1926 m. bruožus, po to – išanalizuoti specialias karinių dalinių komplektavimo ir vidaus tvarkos korekcijas, siekiant užkirsti kelią komunistinės literatūros platinimui ir žodinei agitacijai, galiausiai – kiek įmanoma tokios nedidelės apimties publikacijoje – pristatyti patriotinio kareivių švietimo ir antisovietinės propagandos organizavimo, sklaidos ypatumus ir turinį, išryškėjusį tiriamojo laikotarpio lietuviškoje spaudoje.

BOLŠEVIKŲ DESTRUKTYVIOS VEIKLOS LIETUVOS KARIUOMENĖJE BRUOŽAI 1919–1926 M.

1918 m. pabaigoje Sovietų Rusijos Raudonajai armijai pasiekus rytines Lietuvos apskritis, jaunos valstybės ginkluotosios pajėgos dar tik buvo kuriamos. Į mūšius su priešu, remiamos patyrusių vokiečių karių dalių, jos stoji 1919 m. vasario mėnesį, kai žymi krašto dalis, ilgu

⁴ Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m.*, Vilnius, 1998; Lesčius V., *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 28–33.

⁵ Anušauskas A., *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 m.*, antrasis leid., Vilnius, 1998.

puslankiu nusidriekusi iš šiaurės į pietus, jau buvo okupuota ir netrukus galėjo prasidėti Kauno puolimas. Bet pavojų kėlė ne tik priartėjęs frontas. Tuo metu laikinojoje sostinėje ir kitose Lietuvos vyriausybės kontroliuojamose teritorijose aktyviai veikė bolševikų agentai, vykdančys įvairaus pobūdžio žvalgybos užduotis, kurstantys vargingesnius visuomenės sluoksnius⁶. Sąlygos demoralizuoti visuomenę buvo palankios: visur tvyrojo suirutė, gyventojai troško radikalių socialinių reformų, aiškios tvarkos, todėl neretai susiviliodavo ar bent laikinai patikėdavo atėjūnų iš Rytų plačiai žarstomais patraukliais pažadais. Į kolaborantų gretas gana noriai stjo kairuoliško „sukirpimo“ Šiaurės Rytų Lietuvos apskričių ir valsčių savivaldos veikėjai ir iš vietos vyrų suformuota milicija⁷. Tačiau tam juos dažniausiai pastūmėdavo ne tiek idėjiniai motyvai, kiek naudos paieškos – „karjeros perspektyvos“ ir, žinoma, gana solidus atlygis – Vinco Kapsuko marionetinė vyriausybė iš Maskvos reguliariai gaudavo stambias pinigų sumas⁸. Taigi kolaboravimas suteikė vieną iš labai nedaugelio galimybių „šiek tiek užsidirbti“ karo ir kaizerinės okupacijos nualintame krašte. Dėl to iš pradžių bolševikų komisarams kai kuriose vietovėse gana sėkmingai sekėsi verbuoti lietuvius į Raudonosios armijos dalinius⁹. Neretai tokie agitatoriai veikdavo pačioje Lietuvos kariuomenės

⁶ *Kauno karo komendantūra 1919–1929*, red. P. Jurgelevičius, Kaunas, 1930, p. 29–30; **Zilbergis E.**, *Kova už tarybų valdžią Kaune 1918–1919 metais*, Kaunas, 1968, p. 9–20.

⁷ Plačiau žr.: **Morkūnaitė-Lazauskienė A.**, *Lietuvos Respublikos savivaldybių raida 1918–1920 m.*, Šiauliai, 2007, p. 193–205.

⁸ 1918 m. pabaigoje–1919 m. sausį Sovietų Rusija, Lietuvos ir Baltarusijos sovietinei respublikai (Litbelui) įkurti skyrė gerokai per 100 mln. rublių. Žr.: **Laurinavičius Č.**, Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje // *Politika ir diplomacija: Lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas, 1997, p. 52. Apie Vinco Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybės veiklą plačiau žr.: ten pat, p. 42–65.

⁹ Be Šiauliuose suformuoto Žemaičių pulko, mažesni daliniai buvo sudaryti Kuršėnuose, Panevėžyje, Joniškėje, Mažeikiuose, Ukmergėje, Rokiškėje. Žr.: **Vitkauskas P.**, *Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika 1918–1919*, antrasis leid., p. 112. Antai į bolševikų Šiauliuose 1919 m. formuotą Žemaičių pulką verbuojamiems vyrams žadėta 300 auksinų alga, t. y. triskart mažiau nei gaudavo Lietuvos savanoriai. Žr.: **Gudelis P.**, *Bolševikų valdžios atsiradimas Lietuvoje 1918–1919 metais jų pačių dokumentų šviesoje*. London, 1972, p. 61. Sovietų Rusijos Raudonojoje armijoje (ne tik tuose daliniuose, kurie buvo įsiveržę į Lietuvą) 1919–1921 m. tarnavo apie 4000 lietuvių, tarp jų kaip vadai išgarsėjo J. Uborevičius, V. Putna, J. Blaževičius, A. Juškevičius, B. Švelnys, J. Reliškis. Žr.: *Lietuviai – Spalio revoliucijos ir pilietinio karo dalyviai*, ats. red. F. Bieliauskas, Vilnius, 1976, p. 17.

savanorių telkimo punktų panosėje¹⁰, įkyriai sekdamo šauktinių būrius kone iki Kauno, kur jų jau laukdavo kiti „draugai“¹¹.

Antivalstybiniam Lietuvos kariuomenės karių kurstymui nuo pat pradžių buvo plačiai naudojama įvairi spausdinta medžiaga – pirmiausia atsišaukimai ir laikraščiai. Pagrindiniu kariams skirtu spaudos organu tuo laikotarpiu tapo „Kareivių tiesa“. Iš pradžių ji ėjo nelabai reguliariai. Pavyzdžiui, 1920–1923 m. buvo išleista 20 šio laikraščio numerių. Vartant jo puslapius į akis krinta ypač drastiška, rėksminga propaganda – „Lietuvos buržuazinė valdžia“ kaltinta visomis įmanomomis blogybėmis¹², o sovietinė santvarka, jos ginkluotosios pajėgos beatodairiškai šlovintos¹³. Tokia principu „juoda – balta“ paremta retorika nebuvo ir negalėjo būti labai efektyvi, nes gerokai prasilenkė su tikrove. Didžiausias pavojus visada slypi mažiau iškraipytoje informacijoje, kuri skaitančiųjų galvose pasėja abejonę, nepasitikėjimą šalies valdžia, kariuomene. Tokių subtilesnių, rafinuotesniu melu dvelkiančių teiginių galima rasti ir kai kuriuose „Kareivių tiesos“ straipsniuose. Tikėtina, jog jų psichologinis poveikis galėjo sustiprėti tam tikrų Lietuvos kariuomenės nesėkmių fone¹⁴. Be to,

¹⁰ Demereckis J., *Savanorio ir kontržvalgybininko atsiminimai*, Chicago, 1976, p. 18.

¹¹ Ališauskas K., *Kovos dėl Lietuvos Nepriklausomybės 1918–1920*, Chicago, 1972, p. 91.

¹² Žr. pvz.: Kareiviai ir Seimas // *Kareivių tiesa*, 1923, Nr. 1, p. 1–2; Dėl „tėvynės labo“ // *Kareivių tiesa*, 1923, Nr. 3, p. 5; Kam reikėjo Klaipėdos // *Kareivių tiesa*, 1923, Nr. 3, p. 4–5; Kariuomenės vadas Žukauskas – Lenkijos agentas // *Kareivių tiesa*, 1923, Nr. 1, p. 1–2.

¹³ Pavyzdžiui, viename trečiojo dešimtmečio numeryje demagogiškai aiškinta, jog Raudonoji armija, kuri „šiandien visiškai ne ta, kokią mes matėme 1919 m. pradžioj Lietuvoj“, „nenori pulti kitų kraštų. Ji nenori karo. Sovietų Rusija kelis kartus siūlė visoms valstybėms sumažinti savo armijas“, bet „buržuazija“ esą apie tai nė girdėti nenorėjo. Žr.: Raudonoji armija // *Kareivių tiesa*, 1923, Nr. 3, p. 3; Lietuvos kareivio atsiminimai iš 1920 m. Raudonoji ir baltoji armija // *Kareivių tiesa*, 1924, Nr. 1, p. 2.

¹⁴ Kaip pavyzdį galima pateikti 1920 m. spalio viduryje, iš karto po gen. Liucjano Želigovskio pajėgų įsiveržimo, Ukmergėje išplatintą atsišaukimą. Štai keletas būdingesnių jo pasaužų: „Dėl ko gi taip daug nuostolių [patyrė Lietuvos kariuomenė]? Atsakymą į tai mes rasime pažiūrėję į mūsų štabus, „vadus“ ir visą buožių Lietuvos politiką.“; „Ar seniai dar taip garbinamas ir aukštintas Lietuvos vyriausiasis karo vadas, dvarininkų bernas, caro generolas Žukauskas, perėjo pas lenkus...“; „Lietuvos nepriklausomybė pasirodė per šitą lenkų puolimą tikru bankrotu. Lietuva gali gyvuoti tik susijusi tvirtais federacijos ryšiais su kaimynų kraštais. O kad galėtų atremti dvarininkų Lenkijos puolimus, turi susijungti su Sovietų Rusija, kuri viena tikrai pripažino Lietuvos nepriklausomybę ir tikrai veda

priežasčių kilti neramumams ir dėl elementarių buitės problemų kariuose daliniuose tuo metu buvo daugiau nei pakankamai¹⁵ – reikėjo tik numesti degtuką į sauso šieno kupetą. Ir toks gana pavojingas ginkluoto protesto židinytis 1920 m. vasario 22–23 d. išsižiebė Kauno įguloje¹⁶. Nors tai nebuvo tiesiogiai bolševikų koordinuojama akcija, tačiau jų agitacija neabejotinai labai prisidėjo prie maištingų nuotaikų proveržio¹⁷. Įdomu tai, kad ir tų pačių metų sausio mėnesį parengtoje Žvalgybos skyriaus pažymoje, kurioje gana atvirai pripažįstamas tvarkos ir drausmės kai kuriuose kariuomenės daliniuose stygius (kareiviai vienas kitą apvaginėja ir apiplėšinėja), optimistiškai tvirtinta: „Apskritai, kaip ten bebūtų, bolševizmas Lietuvos kariuomenėj dėl visiems žinomų priežasčių nėra įsivyravęs ir vargu bau kada nors tiek įsivyraus, kad sudarytų kiek didesnę pavojų.“¹⁸ O kiek vėliau – 1920 m. viduryje – Krašto apsaugos ministerijos (KAM) Generalinio štabo literatūros ir švietimo skyriaus vadovybės susirašinėjimo dokumentuose pažymėta, kad „ligi šiam laikui vedamoji agitacija buvo bergždžia – kareiviai neatkreipdavo jokios atydos, bet

mirtiną kovą su dvarininkų Lenkija. Bet buožių Lietuva to nepadarys, Lietuva turi virsti sovietų Lietuva. Ji gali to pasiekti ne pavieniais „buntais“, atskirų oficerių nušovimu, o plačia organizuota kova darbininkų, vargingųjų sodiečių ir kareivių.“ Žr.: Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos 1920 10 19 atsišaukimas į kareivius // *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 170, l. 6.

¹⁵ Tai iškalbingai rodo 1919–1920 m. įsakymų kariuomenei rinkiniuose pateiktos karinių dalinių apžiūrų ataskaitos. Žr. pvz.: *Lietuvos kariuomenei įsakymas Nr. 199*, 1919 09 22, Kaunas, Sanitarijos skyrius.

¹⁶ Šio įvykio interpretaciją sovietinėje istoriografijoje žr.: **Jurginis J.**, *Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais*, Vilnius, 1955; **Lazutka S., Kuliešiuvienė A.**, *Kauno įgulos kareivių sukilimas 1920 metais, LTSR Aukštųjų mokyklų darbai. Istorija*, Vilnius, 1969, p. 80–94. Nesaistomas ideologinių klišių, į šį įvykį įdėmiau pažvelgė istorikas V. Jankauskas. Žr.: **Jankauskas V.**, *Nepriklausomos Lietuvos generolai*, Vilnius, 1998, p. 64–67.

¹⁷ Tuo metu Kauno karo milicijos mokyklos kursantas Jonas Demereckis, dalyvavęs malšinant neramumus, atsiminimuose perpasakojo pokalbį su keliais maište dalyvavusiais aviatoriais. Šie teigė: „Suagitavo žydėliai komunistai, kurių pas mus buvo keli mobilizuoti. Jie buvo įsitaisę aviacijoje tokiose vietose, kur nereikia eiti į rikiuotę: skalbykloje, sandėlyje, kur išduodami rūbai, maistas, ir kitur. Tokiose vietose būdami jie turėjo geras sąlygas slaptai mus agituoti. Mes neturėjome jokio supratimo apie galimus prieš vyriausybę sukilimus. Didžiausias sukilimo argumentas agituoti – tai reikalavimai, kad valdžia pagerintų maistą.“ Žr.: **Demereckis J.**, min. veik., p. 41.

¹⁸ 1920 m. sausio mėn. Žvalgybos žinios apie priešvalstybinių partijų jų organizacijų veiklą // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 124, l. 40.

dabar ji tampa pavojinga, nes esantieji [maitinimo kokybės – M. K.] trūkumai sukelia didelio nepasitenkinimo kareivių tarpe, todėl ir agituoti lengva¹⁹. Kariuomenės vadovybė ir aukščiausia politinė šalies valdžia pripažino egzistuojančias problemas ir rodė ryžtą jas spręsti. Be to, už antivalstybinę agitaciją, teisėtos valdžios ir kariuomenės šmeižimą karo padėties sąlygomis buvo griežtai baudžiama – karo lauko teismas galėjo skirti net mirties bausmę²⁰. Apskričių ir miestų karo komendantai apie tai įspėdavo visuomenę išleisdami griežtus viešus įsakymus²¹.

Maišto Kaune aidas nuvilnijo per visą Lietuvą, pasiekė net atokiausias įgulas, kai kuriose jų sukeldamas šiojų tokių neviešą šurmulių²². Kad reikalai labiau nesusikomplicuočiau, visoje šalyje buvo sustiprinta kova su komunistiniu pagrindžiu, kuris, kaip vėliau paaiškėjo, 1920 m. rugpjūčio pabaigoje iš tiesų ketino surengti tikrą pučą²³. Ginklai, sprogmenys gabenti iš Vilniaus krašto, kur dar buvo likusių Raudonosios armijos dalių. Jos lemiamu momentu turėjo įtvirtinti Lietuvos „darbo liaudies pergalę“. Tik palankiai susiklosčius aplinkybėms – Lenkijos kariuomenei sėkmingai kontratakuojant raudonarmiečius – pavyko išvengti didelio pavojaus – Lietuvos bolševikai turėjo atsisakyti ketinimo įvykdyti perversmą, nors tų pačių metų pabaigoje vis tiek planavo pasikėsinimus į įtakingus Lietuvos kariuomenės karininkus²⁴. Lietuvos saugumo struktūrų atsakas komunistiniam pagrindžiui buvo gana veiksmingas, nepaisant to, 1921 m. pradžioje laikinojoje sostinėje vėl tikėtasi kareivių bruzdėjimo ir platesnio masto miestiečių neramumų. Operatyviai reaguojant į agentūrinę informaciją suskubta parengti ryžtingų veiksmų planą. Miesto karinės įgulos viršininkas J. Motiejūnas-Valevičius įsakyme dalių karininkams

¹⁹ 1920 06 04 ltn. V. Endziulaičio raštas Literatūros ir švietimo skyriaus viršininkui // LCVA, f. 929, ap. 1, b. 361, l. 39.

²⁰ **Vimeris E.**, Mirties bausmė // *Kariuomenės teismas 1919–1929*, Kaunas, 1929, p. 35; taip pat žr.: **Maksimaitis M.**, Administracinių ir teisminių priemonių taikymas slopinant revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1919–1926 m. // *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*, serija A, t. 1, Vilnius, 1963, p. 49–62.

²¹ Žr. pvz.: 1920 02 24 Raseinių miesto ir apskrities karo komendanto įsakymas gyventojams // LCVA, f. 384, ap. 2, b. 134, l. 36.

²² **Kuodys M.**, Karo padėties klausimas Lietuvos seimuose (1919–1927 m.) // *Karo archyvas*, t. 22, Vilnius, 2007, p.195–196.

²³ **Anušauskas A.**, min. veik., p. 58.

²⁴ Ten pat.

aiškiai nurodė, kaip izoliuoti ir neutralizuoti agitacijos židinius, pabrėždamas, kad „prie likvidavimo sukilusių turi būti panaudotos pačios žiauriausios priemonės, be mažiausio pasigailėjimo“²⁵. Visa tai padėjo užbėgti įvykiams už akių – didesnių neramumų laikinojoje sostinėje neįvyko. Toks ryžtas neturėtų stebinti pažvelgus į vieną iš 1921 m. Žvalgybos skyriaus parengtų plačių analitinių pažymų rezoliucijoje buvusį perspėjimą: „Gyvenančių Lietuvoje Tarybų [Rusijos] misijos narių priešvalstybinė darbuotė plati, rimta, energinga, visapusiška, ir jeigu vyriausybė nepramatys gresiančio pavojaus – „raudonojo teroro“ ir nelikviduos jų atkaklų darbą, tai netolimoje ateityje mūsų laukia neišvengiama katastrofa. Tuo labiau, kad, vokiečių žvalgybos žiniomis, Rusų Tarybų valdžia yra pasiryžusi visomis išgalėmis slaptai ruošti visose pakraščio valstybėse vidujinį sukilimą bolševizmo dvasioje.“²⁶

Siekiant išvengti pavojingų provokacijų, žvalgyba surengė nemažai kratų ir įtariamųjų areštų, konfiskavo daug agitacinės medžiagos, rado ginklų ir sprogmenų²⁷. Komunistiniam pagrindžiui tai buvo labai skaudus smūgis – jo narių gretos pakriko, atsirado atskalūnų, tapo komplikuoti santykiai su centru – tokia krizė truko keletą metų²⁸. Ją labai

²⁵ 1921 01 13 Kauno įgulos viršininko J. Motiejūno-Valevičiaus įsakymas // *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 158 a., l. 1 v.

²⁶ 1921 m. Žvalgybos skyriaus pažyma „Bolševizmas Lietuvoje“ // *LCVA*, f. 763, ap. 1, b. 3, l. 61.

²⁷ Žvalgybos skyriaus duomenimis, vien 1921 metais buvo areštuoti 3783 asmenys, įtariamai „priešvalstybinėje darbuotėje“, iš jų 1004 – vienaip ar kitaip susiję su komunistais. Pareigūnams pavyko susekti keturis didelius komunistinės literatūros sandėlius – konfiskuota iki 20 pūdų (1 pūdas – 16,381 kg) literatūros, likviduota viena spaustuvė. Taip pat užvesta 17 bylų apie komunistines organizacijas, iš jų 5 – karinės. Žr.: 1921 m. Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus darbuotės apyskaita // *LCVA*, f. 378, ap. 2, b. 23 a., l. 7.

²⁸ Kad trečiojo dešimtmečio pradžioje žvalgyba labai veiksmingai kovojo su komunistiniu pagrindžiu ir įstūmė jį į krizę, atsargiai pripažįstama net sovietinio laikotarpio istoriografijoje: dėl sėkmingų masinių areštų LKP veikla pakriko, jos narių skaičius sumažėjo nuo 1150 1921 m. pirmoje pusėje iki 211 1922 m. pradžioje. Žr.: *Lietuvos komunistų partija skaičiais 1918–1975*, red. P. Beresnevičius, Vilnius, 1976, p. 24; **Lopajevs S.**, *Lietuvos komunistų partijos idėjinis ir organizacinis stiprėjimas (1919–1924)*, Vilnius, 1964, p. 29–62; **Čepulienė S.**, *Profesjoninis judėjimas Lietuvoje 1919–1926*, Vilnius, 1964, p. 25–52; **Gulbinskienė A.**, *Kovingas partijos žodis: komunistinės spaudos vaidmuo kovoje prieš fašizmą Lietuvoje (1927–1940)*, Vilnius, 1960, p. 11–12; *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 2 (1920–1940)*, Vilnius, 1978, p. 36–38; **Beresnevičius P.**, *Legali komunistų veikla Lietuvoje 1920–1940 metais*, Vilnius, 1983, p. 166, p. 15–23.

iškalbingai apibūdina vienas 1922 m. pradžios Žvalgybos skyriaus biuletenis: „Sumažėjus piniginiems įplaukoms iš Rusijos, [teko] padidinti narių mokesčių partijos naudai ir paliuosuoti daug apmokamų darbininkų. Nuolatiniai nepasisekimai jų pradėtų darbų padarė juos bailiais, įtariais, nepasitikinčiais vienas kitu. Susitikę gatvėje tuojau persiskiria, nes kiekvienas praeivio žvilgsnis rodo jiems per daug įtartinas. Viršūnės, pamokami revoliucijos vadai, stengiasi sukurstyti gęstantį entuziazmą, bet tai jiems sekasi tik jaunuomenės tarpe.“²⁹

Tačiau LKP visiškai nepalūžo: pamažu dosniai gaudama paramos iš Maskvos, ji vėl suaktyvino veiklą. Tuo metu Lietuvos gyvenimas jau tekėjo pastovesne vaga, kovų dėl nepriklausomybės euforija platesniuose visuomenės sluoksniuose priblėso, žmonėms teko kovoti su kasdienybės rūpesčiais: didele infliacija, maisto produktų spekuliacija. Atsivėrė ir savosios – lietuviškos – valdžios atstovų ydos, pasirodė įvairių socialinės nejaunos apraiškų. Tai buvo labai paranku komunistams, kurie savo agitacijoje stengėsi atliepti kiekvieną pasipiktinimo vyriausybės politika ir nusivylimo valstybe balsą³⁰. Visas tuometės jų propagandos turinys iš esmės telpa į šią vieno „Kareivių tiesos“ straipsnio citatą: „Buržujai nori, kad buvusieji darbininkai ir valstiečiai, apvilkti į kareivių rudines – be jokio pasipriešinimo eitų guldyti galvas „už tėvynę“, už bankininkus Vailokaičius, už spekuliantus Purickius – Petrulius, už dvarininkus.“³¹ Čia, priešingai nei anksčiau, jau neberekėjo žarstyti absurdiškais prasimanymais – užteko priminti, pabrėžti dėl akivaizdžių problemų valstybėje atsiradusias nuoskaudas, kurias jautė dažnas pilietis, potencialus šauktinis, jo artimieji³². Nesunku suprasti, kad tokio pobūdžio kompromituojantys

²⁹ Žvalgybos pažyma „Priešvalstybinių partijų darbuotė 1922 m. vasario mėn.“ // LCVA, f. 10, ap.1, b. 124, l. 50.

³⁰ Šią tendenciją fiksavo tiek politinė policija, tiek spauda. Žr.: 1922 04 11 Piliečių apsaugos departamento aplinkraštis apskričių viršininkams // LCVA, f. 399, ap. 1, b. 622, l. 36; Raudonojo veikimo stiprinimas // *Lietuva*, 1924 08 12, p. 1; K.S.B., Komunistai Lietuvoje // *Lietuva*, 1923 09 15, p. 2.

³¹ Šaudo kareivius // *Kareivių tiesa*, 1925, Nr. 9, p. 1.

³² Viename 1923 m. dienraštyje „Lietuva“ išspausdintame straipsnyje buvo pateikta LKP instrukcijos propagandiniam darbui su svarbiausiomis visuomenės grupėmis ištrauka. Agituojant kareivius nurodyta kelti šiuos klausimus iškart pateikiant vienareikšmius atsakymus: „a) Ką paskyrė jiems vadu? Lenką. B) Su kuo jis ves? Su lenkais. c) Prieš ką? Prieš Rusiją. d) Kas Lenkija Lietuvai? Aršiausias priešas. e) Kas Rusija Lietuvai? Sąjungininkė.

pareiškimai yra gana paveikūs ir juos labai sunku užginčyti. Tai chrestomatinis pavyzdys, rodantis, kaip savų valdžios sluoksnių, politinio elito savanaudiški, neatsakingi žingsniai tampa puikiu užtaisu taikliai, sunkiai atremiamai priešiškos šalies suformuotų jėgų propagandinei salvei. Tokios pastangos sukelti piliečių nepasitikėjimą savo valstybe oficialios taikos sąlygomis gali būti netgi veiksmingesnės nei karo metu, nes tada mažiausiai tikimasi klastos. „Liaudies priešus valdžioje“ įvardijanti propaganda – ganėtinai universali – tinkama visada, kai valstybę kamuoja sudėtingos ekonominės problemos, tad anksčiau pateiktoje citatoje, prisitaikant prie pakitusių laikotarpio realijų, reikia pakeisti tik odiozinių veikėjų pavardes.

Išorės veiksnys, inspiruojant antivalstybinę agitaciją tarpukario Lietuvos visuomenėje ir kariuomenėje, daugeliu atvejų buvo lemiamas. Be jo joks gyvybingesnis pagrindis apskritai vargiai būtų galėjęs egzistuoti. Sovietų Rusijos diplomatinė atstovybė nuo pat savo įsikūrimo laikinojoje sostinėje pradžios elgėsi drąsiai ir laisvai: rezgė intrigas valdžios kuluaruose, rėmė komunistinį pagrindį, ieškojo agentūrinėms užduotims atlikti tinkamų asmenų tarp visuomenės veikėjų, karių ir juos verbavo³³. Viešumoje – Vyriausybės atstovų pareiškimuose, Seimo posėdžiuose, spaudoje – apie tai labai neatvirauta, į sovietų diplomatinės misijos akibrokštus dažniausiai reaguota santūriai, vengta demonstratyvaus susierzinimo ar juo labiau protestų. Tai lėmė vienašalė Kauno pagarba 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarčiai³⁴, oficialiai deklaruojami geri santykiai su Sovietų Rusija ir desperatiškos viltys sulaukti kuo daugiau Maskvos paramos keliant „Vilniaus klausimą“³⁵. Užtat slaptuose trečiojo dešimtmečio pradžios

f) Kodėl? Nes priešas Lenkija. g) Taigi su kuo Lietuva turėtų eiti? Su Rusija.“ O agituojuant kaimo žmones, be kita ko, nurodyta „raginti tėvus ūkininkus, kad pastarieji įkalbinėtų savo sūnams kareiviams apie ministerių nusikaltimus ir jų planus“. Žr.: **K.S.B.**, Komunistai Lietuvoje // *Lietuva*, 1923 09 15, p. 2

³³ 1921 01 11 Žvalgybos skyriaus pranešimas ministrui pirmininkui // *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 160, l. 603.

³⁴ Apie sutartį žr.: **Laurinavičius Č.**, *Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius, 1992.

³⁵ Plačiau apie tai, kaip Lietuva Vilniaus „rakto“ 1920–1939 m. ieškojo Maskvoje žr.: **Truska L.**, Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais // *Darbai ir dienos*, 2002, t. 30, p. 39–45; **Truska L.**, Ilgas kelias į Vilnių // *Kultūros barai*, 2010, Nr. 4, p. 74.

Lietuvos valdžios ir saugumo struktūrų susirašinėjimo dokumentuose visai nesibaiminta vadinti daiktų tikraisiais vardais. Tai geriausiai iliustruotų sakiny, paimtas iš 1921 m. parengtos išsamios Žvalgybos skyriaus pažymos, pavadintos „Bolševizmas Lietuvoje dabartiniu momentu“: „Vienu žodžiu, atvykus Tarybų Rusijos misijai Lietuvon, priešvalstybinis vietinių komunistų veikimas ant tiek pakilo, kad Lietuva dabartiniu momentu atraukta tankiu voratinkliu komunistų „jačeikų“ [kuopelių], o pats voras sėdi Tarybų misijos rūmuose.“³⁶ Greta pažymėta, kad Lietuvos žvalgyba savo lėšomis nė iš tolo negali lygintis su tomis sumomis, kurias skiria sovietų diplomatai savo agentams ir rėmėjams finansuoti³⁷. Tą pačią tendenciją Lietuvos politinė policija užfiksavo ir vėlesniais metais³⁸. Dėl to kova su komunistų šnipais buvo labai komplikauta, sovietų rezidentūra sukūrė tankų agentūros tinklą, kuris be didesnių sukrėtimų išsilaikė iki pat 1940-ųjų. Iš jo Sovietų atstovybė gaudavo daug svarbios informacijos³⁹. Rezidentūros mėnesio išlaidos, pasak A. Anušausko, visada viršydavo dešimt tūkstančių litų⁴⁰. Atsakymą į klausimą, kas už juos buvo daroma, iki šiol dar gaubia daugybė paslapčių. O tų „mistinių“ atsitikimų, kuriuose galima atsekti sovietų agentų pėdsaką, XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje tikrai netrūko. Štai vienas pirmųjų Lietuvos politinės policijos vadų Jonas Polovinskas-Budrys atsiminimuose aprašo epizodą, kai ginkluoto kareivio konvojuojama į geležinkelio stotį komunistė sugebėjo mikliai ištrūkti iš savo sargo „globos“ ir akimirksniu įsmukti į netoliese buvusį Sovietų diplomatinės atstovybės pastatą. Iš ten jos jau niekam nepavyko iškrapštyti – dingo kaip į vandenį⁴¹. Kiti į viešumą iškilę mįslingi įvykiai – Lietuvos karinio atstovo padėjėjo Sovietų Rusijoje kapitono Konstanto Avižienio nužudymo Maskvoje ir į tėvynę pervežamų jo palaikų įžūlas

³⁶ 1921 m. Žvalgybos skyriaus pažyma „Bolševizmas Lietuvoje dabartiniu momentu“// LCVA, f. 763, ap. 1, b. 3, l. 62v.

³⁷ Pasak istoriko Z. Butkaus, „1921 m. kas mėnesį iš Rusijos Lietuvos komunistų partija gaudavo po 2,5 mln. rublių, Suomijos – po 3,5 mln. rublių, o Latvijos – net po 6 mln. rublių“. Žr.: **Butkus Z.**, min. str., p. 142.

³⁸ 1925 01 21 VRM pranešimas URM // LCVA, f. 394, a. 4, b. 216, l. 77.

³⁹ **Anušauskas A.**, min. veik., p. 130–133.

⁴⁰ Ten pat, p. 130.

⁴¹ **Budrys J.**, *Kontržvalgyba Lietuvoje*, fotograf. leid., Vilnius, 1991, p. 91.

„iškratymo“ istorija 1922 m. pradžioje⁴², taip pat brutalus susidorojimas su vienu iš LKP lyderių – Zigmo Aleksos-Angariečio – sūnėnu, studentu Vytautu Aleksa Kaune 1923 m. rudenį⁴³.

Po vidaus krizės atsigavusi LKP nebesitenkino vien pagrindine veikla, prisidengdama nekaltai skambančiu ir oficialiai įregistruotu „Darbininkų kuopų“ kandidatų sąrašu, ji dalyvavo 1922 m. rudenį vykusiuose Pirmojo Seimo rinkimuose ir gavo penkis mandatus⁴⁴. Tačiau slaptoji

⁴² 1922 m. sausio mėn. Kariuomenės teismo valstybės gynėjo kpt. K. Žalkausko ir KAM juriskonsulto J. Papeckio slaptas pranešimas krašto apsaugos ministrai // *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 550, l. 1.

⁴³ Studentas Vytautas Aleksa buvo nušautas iš revolverio į galvą 1923 m. rugsėjo 12 d. apie 10 val. 30 min. savo darbovietėje K. Norkaus kontoroje (Laisvės alėja 9). „Policijos“ žurnale ši tragiška istorija buvo nušviesta su nemaža doze didaktikos: parodyta, kokia lemtis laukia žmogaus, pakliuvusio į bolševikų pinkles. Anot publikacijos autoriaus, V. Aleksa, dar būdamas gimnazistas, susižavėjo komunizmo idėja, tapo LKP Centro komiteto nariu, jos pasiūstas, dvejus metus mokėsi Sovietų Rusijoje, dirbo savo dėdės Z. Aleksos-Angariečio sekretoriumi. Savo akimis pamatęs, kaip atrodo „bolševikų rojus“, ir juo nusivylęs, jaunasis Aleksa ryžosi grįžti į tėvynę ir ne tik nutraukė ryšius su pagrindžiu, bet dar ir tapo Lietuvos teisės saugos konsultantu. Dėl šios išdavystės buvę sėbrai jį nusprendė likviduoti. Sumanymas buvo įvykdytas labai įžūliai vidury dienos pačiame Kauno centre, vienoje privačioje įstaigoje, įkurtoje tame pačiame pastate kaip ir Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentas. Patalpose dirbo nemažai žmonių, todėl įvykio liudininkų netrūko. Pastarieji tyrėjams teigė, kad žudikas – maždaug 20 m. „žydiškos išvaizdos ir akcento“ jaunuolis. Įtariamąjį policija greitai areštavo, bet artimieji patvirtino jo alibi, pareiškę, jog jaunuolis, grįžęs iš kariuomenės atostogų, žmogžudystės dieną su giminaičiais meldėsi sinagogoje. Taip tyrimo eigai pakrypus, neliko nieko kito, kaip tik suimtąjį paleisti į laisvę. Žr.: **Tvarkanta P. [P. Šniukšta]**, Kas a. a. Lietuvos universiteto studento Vytauto Aleksos užmušėjas // *Policija*, 1925, Nr. 10, p. 6–8, Nr. 11, p. 4–6. Panašių bandymų susidoroti su „išdavikais ir provokatoriais“ tuo laikotarpiu būta ir daugiau. Antai 1925 m. rudenį plataus atgarsio tarp politiškai aktyvios visuomenės, pirmiausia studentijos, atstovų sulaukė žydų tautybės kareivio Noachimo Jubilerio (Jubilerio) pasmerkimas myriop karo lauko teisme ir greitas bausmės įvykdymas (spalio 25 d.). N. Jubileris su keliais pagalbininkais kėsinosi nužudyti kareivį Stasį Daugmantą, kuris vadovybei teikdavo informaciją apie bolševikinių proklamacijų platintojus ir antivalstybinius agitatorius 2-ajame pėstininkų pulke. Dėl šio įvykio komunistinis pagrindis sukėlė propagandinę isteriją (žr. pvz.: Šaudo kareivius // *Kareivių tiesa*, 1925, Nr. 9, p. 1), kuri, skirtingai nei paprastai, davė šios tokios apčiuopiamos naudos: tarp kairiosios ir katalikiškosios orientacijos Lietuvos universiteto studentų įvyko gana rimtas, aštriais apsižodžiavimais ir apsistumdymais pasibaigęs konfliktas. Žr.: **Skrupskelis K., Ateities draugai. Ateitininkų istorija iki 1940 m.**, Vilnius, 2010, p. 364–366.

⁴⁴ Tai nebuvo kažkoks slaptas planas, apie tai gana atvirai rašė Lietuvos spauda. Žr.: Da-

policija, žinodama, kad „veikimui darbininkų kuopos frakcijos Seime vadovauja R.S.F.S.R. atstovybė“⁴⁵, nebeleido ilgiau tęstis šiai avantiūrai – visi „kuopininkai“ buvo areštuoti. 1923 m. Seimo kairiosioms partijoms pradėjus protestuoti dėl „kolegų“ arešto, vidaus reikalų ministras Kazys Oleka viešai pateikė kaltinimus pagrindžiančią medžiagą ir ragino nenuvertinti komunistų keliamos grėsmės⁴⁶. Jo perspėjimus gana greitai tam tikra prasme patvirtino įvykiai Estijoje. Ten 1924 m. pabaigoje bolševikai pabandė įvykdyti pučą, bet teisėtai vyriausybei ištikimi daliniai sėkmingai jį numalšino. Lietuvos kariuomenės vadovybė tam įvykiui skyrė daug dėmesio, nes puikiai suprato, kas už viso to stovėjo ir kuo tas perversmas galėjo baigtis⁴⁷. Lietuvoje komunistai tuo metu taip pat bandė aktyviai

bartinė komunistų taktika // *Laisvė*, 1922 10 03, p. 1; Ką mano veikti Darbininkų kuopa Seime? // *Lietuva*, 1922 12 21, p. 2; Svarbesnės sovietinės istoriografijos pozicijos apie „Darbininkų kuopas“: **Adamonienė O.**, Parlamentinių priemonių panaudojimas darbo žmonių kovoje 1920–1926 metais // *Už socialistinę Lietuvą*, red. J. Jurginis, R. Šarmaitis, J. Žiugžda, Vilnius, 1960, p. 206–241; **Kirijenka P.**, *Raudonasis vikaras. Iš Prano Viliūno gyvenimo*, Vilnius, 1963, p. 117–144; *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2, p. 95–96; **Beresnevičius P.**, min. veik., p. 16–23.

⁴⁵ 1922 11 30 Žvalgybos skyriaus kontržvalgų dalies biuletėnis // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 124, l. 133.

⁴⁶ *Seimo stenogramos. Antrasis Seimas*, 1923 06 15, 3 pos., p. 5, 6.

⁴⁷ 1925 m. pradžioje Vyriausiasis štabas visų trijų Lietuvos karo apygardų viršininkams atsiuntė aplinkraščių, kuriame buvo nurodyta: „Pastaruoju laiku visoje Europoje vis labiau pasireiškia komunistų organizacijų veikimas, kurių tikslas nuversti esamąją valstybę tvarką, įvedant proletariato diktatūrą. Estijos sukilimas aiškiai parodė, jog sukilimas buvo organizuotas Rusų ir jų vadovaujamas. Pabaltės valstybėms sukilimų pavojus dar nepaėjo. Nepasisekęs sukilimas Estijoje pabrėžė tik sukilėlių organizacijų silpnumą ir Estų policijos bei kariuomenės budrumą. Esamomis žiniomis, bolševikai vykdo Kominterno planus ir leidžia dideles pinigų sumas sukilimams ruošti Pabaltės valstybėse. Šių valstybių pasieniuose komunistai organizuoja tautines dalis (estų, latvių, lietuvių, baltgudžių ir pan.), kurios, reikalui atėjus, bus siunčiamos į atitinkamas valstybes pagalbon vietos komunistams. Kaip visose Pabaltės valstybėse, taip ir Lietuvoje, nors ir negausingos komunistų organizacijos, bet jos yra ir rusų nurodomos bei materialiai remiamos rengiasi prie sukilimo. Dabar Pabaltės valstybėms komunistų organizacijos turi vieną bendrą vadovybę, kurios pareiga jungti ir derinti bolševikų darbus visose šiose valstybėse. Nors mūsų valstybės padėtis yra sulyginamai geresnė, nes neturime bendrų sienų su SSRS, ir rusams sunkiau remti vietos komunistus jų darbuose, negu latvius ar estus, tačiau nėra garantijų, kad pas mus negalėtų įvykti komunistų ginkluotų sukilimų. Reikia laukti, jog ateity rusai mėgins organizuoti komunistų sukilimą vienu metu visose Pabaltės valstybėse arba kurioje nors vienoje, sutelkę ten visas esamas Pabaltėje pajėgas. Jau Estijos suki-

skverbtis į kariuomenės gretas. Dar 1923 m. pradžioje Kominternu nurodymu LKP Centro komitetas parengė instrukciją „Darbas tarp kareivių“ ir jai įgyvendinti įsteigė specialų skyrių⁴⁸. Estijos atvejis ir savos saugumo problemos KAM Vyriausiąjį štabą paskatino imtis papildomų priemonių drausmei stiprinti ir destruktiviai veiklai neutralizuoti ginkluotosiose pajėgose: buvo analizuojami žalingos propagandinės medžiagos platinimo tarp karių būdai; atsižvelgiant į tai nurodyta parengti slaptas instrukcijas kovai su šnipais ir agitatoriais⁴⁹. Lietuvos slaptoji policija savo ruožtu sustiprino prieš keletą metų užsimezgušį bendradarbiavimą su kolegomis iš kitų Pabaltijo šalių⁵⁰.

Kovos su komunistiniu pogrindžiu Lietuvoje sąlygos tapo gerokai sunkesnės nuo 1926 m. vidurio, kai į valdžią atėjo Trečiojo Seimo rinkimus laimėjusi valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir tautinių mažumų kalicija. Iš karto buvo nutraukta „kuopininkų“ byla, kaltinamieji paleisti. Naujoji valdžia pirmenybę teikė žmogaus teisėms ir laisvėms, o ne valstybės vidaus stabilumui. Platus ir spartus šalies demokratizavimo kursas, atšaukta karo padėtis (taip pat ir kariuomenėje), politinių kalinių amnestija išderino politinį ir visuomeninį Lietuvos gyvenimą, sudarė gana

limo metu rusai buvo sugrupavę savo kariuomenės dalis ties Estijos siena, buvo paskelbę Leningrado karo apygardoje mobilizaciją ir parengę Baltijos laivyną su desantu. Ir tegu tik būtų pavykę sukilėliams Taline išsilaikyti bent vieną dieną, tai rusų kariuomenė tuojau būtų atvykusi padėti estų bolševikams. Tokių rusų elgesių galima laukti ir ateityje. Estijos sukilimas visoms Pabaltės valstybėms yra gera pamoka, iš kurios paaiškėjo mūsų kaimynų siekimai ir veiksmų būdai tiems siekimams realizuoti. <...> Reikia pažymėti, jog vietos komunistai visais būdais rūpinasi patraukti į savo pusę kariuomenę, kaip ginkluotą pajėgą. Kai kuriose kariuomenės dalyse yra sudarytos komunistų „jačėikos“ ir šiaip randasi pavienių komunistų agentų.“ Žr.:1925 01 24 Vyriausiojo štabo raštas Pirmosios karo apygardos viršininkui // LCVA, f. 509, ap. 1, b. 109, l. 3–3 v.

⁴⁸ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2, p. 63.

⁴⁹ 1925 m. Vyriausiojo štabo aplinkraštis Nr. 18138 karo apygardų vadams // LCVA, f. 509, a. 1, b. 109, l. 4; 1925 02 03 Pirmosios karo apygardos viršininko įsakymas Pirmojo pėstininkų pulko vadui // ten pat, l. 7.

⁵⁰ 1921 08 20 pranešimas apie Rygoje vykusią Baltijos šalių slaptųjų tarnybų atstovų konferenciją // LCVA, f. 929, ap. 2, b. 523, l. 12–15; Trumpos žinios apie Latvijos komunistų partijos veikimą ir būklę iki 1926 metų spalio 20 // LCVA, f. 394, ap. 3, b. 90, l. 41–46. Trečiojo dešimtmečio pradžioje gana intensyviai susirašinėta su Estijos slaptosios policijos vadovybe. Žr.: LCVA, f. 929, ap. 2, b. 523; taip pat: 1926 m. žinios apie politinę policiją Pabaltijo valstybėse // LCVA, f. 394, a. 3, b. 90, l. 29–31.

palankias sąlygas aktyviai komunistų veiklai ne tik profsajungose, bet ir tarp karių. Šią tendenciją nutraukė 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, sugrąžinęs ypatingųjų valstybės pasaugos priemonių taikymo praktiką.

KARINIŲ DALINIŲ KOMPLEKTAVIMO IR VIDAUS TVARKOS KOREKCIJOS

Komunistinio pagrindžio keliama grėsmė Lietuvos kariuomenės kovos dvasiai, o sykiu ir valstybės stabilumui bei nepriklausomybei, kaip minėjome ankstesniame skyriuje, teisėsaugos ir ginkluotųjų pajėgų vadovybės buvo suvokiama adekvačiai, mokyta iš savo ir užsienio šalyse įvykusių pavojingų incidentų. Kartu daugiau dėmesio buvo skiriama grėsmių neutralizavimo būdų ir galimybių analizei, pradėtas formuoti tam tikras, iš pradžių nelabai glaudžiai tarpusavyje susijusių, specialiųjų priemonių kompleksas. Tačiau pirmiausia stengtasi veikti tiesiogiai – primant konkrečias, į greitą ir apčiuopiamą rezultatą orientuotas direktyvas. Jos daugiausia buvo susijusios su karinių dalinių komplektavimo ir vidaus gyvenimo tvarka.

1920 m. vasario 28 d., prabėgus beveik savaitei po neramumų Kauno įguloje, Generalinis štabas išplatino slaptą aplinkraštį kariuomenės dalių vadams ir apskričių karo komendantams, kuriame pareiškė priekaištą dėl budrumo stokos stebint kareivių nuotaikas ir įsakė dėti visas pastangas, kad pavojingi ekscesai daugiau nepasikartotų⁵¹. Tų pačių metų pavasarį Generalinis štabas aprobavo propagandinio darbo karinėse dalyse, pirmiausia karo komendantūrose, instrukciją⁵². Joje nurodyta, kad kiekviename mieste ir apskrities komendantūroje turi būti paskirtas už propagandą atsakingas karininkas, geriausiai iš tų, kurie paprastai rūpinasi kareivių švietimu. Jis turi susirasti patikimų sumanesnių kareivių, kurie taptų jo slaptais talkininkais ir informuotų apie tarnybos draugų nuotaikas, fiksuotų kenksmingą agitaciją ir ją neutralizuotų. Už propagandą atsakingas karininkas privalėjo kas savaitę parengti pranešimą vadovybei, apibendrindamas savo patikėtinių pateiktas žinias pagal penkis

⁵¹ 1920 02 28 Generalinio štabo slaptas aplinkraštis kariuomenės dalių vadams bei miestų ir apskričių karo komendantams // LCVA, f. 929, a. 4, b. 93, l. 47.

⁵² 1920 04 19 Generalinio štabo instrukcija apie propagandą karinėse dalyse // LCVA, f. 929, ap. 2, b. 150, l. 60.

instrukcijoje pateiktus klausimus: 1) Kas dalyje veda propagandą prieš valstybę, kaip ji veikia? 2) Kokius valstybės (kariuomenės) trūkumus išnaudoja ta propaganda, kaip ji pateikiama? 3) Kokios kareivių nuotaikos, kas juos domina, ką jie kalba? 4) Kas daroma, kad, sustabdžius antivalstybinę agitaciją, kareiviai būtų įtraukti į patriotinę agitaciją? 5) Ką pranešėjas siūlytų daryti, kad būtų eliminuota prieš agitaciją?⁵³

Dar po pusmečio Žvalgybos skyriaus viršininkas Mikalojus Lipčius kreipėsi į Generalinio štabo viršininką, prašydamas jo vadovaujamai žinybai pateikti visose Lietuvos kariuomenės dalyse ir įstaigose tarnaujančių asmenų sąrašus ir kitus jų duomenis, informuoti apie kiekvieną personalo pasikeitimą⁵⁴. Šios priemonės būtinumas buvo grindžiamas labai suaktyvėjusiais komunistinio pogrindžio narių bandymais prasiskverbti į kareivines. Neilgai trukus M. Lipčius pareiškė pageidavimą, kad būtų tirama visų į kariuomenę mobilizuojamų jaunuolių praeitis, nes vien iš tų pradinių duomenų esą gana tiksliai įmanoma nustatyti su valstybės priešais susijusius asmenis, potencialius kareivių kurstytojus⁵⁵. Ši biografijos patikros praktika prigijo ir egzistavo visą tarpukario laikotarpį.

Vien padėties stebėjimu ir pavojingų kareivių išaiškinimu neapsiribota. Baiminantis, kad nepasikartotų kažkas panašaus į neseniai Kauną sukrėtusį kareivių maištą, aukštesniesiems karininkams buvo suteikta gana didelė veiksmų laisvė kovoje su agitatoriais. 1921 m. pradžioje Vietinės kariuomenės brigados vadas mjr. Antanas Merkys visiems miestų ir apskričių karo komendantams išsiuntė tokio turinio slaptą aplinkrašį:

„Paskutiniu laiku labai prasiplatino visoje Lietuvoje veikimas bolševikų – komunistų – gabenama literatūra, ruošiami ginklai ir įvairi sprogstanti medžiaga, leidžiamos begalės pinigų įvairiems papirkimams ir t. t. Bolševikų akcijai vidury Lietuvos daug gelbsti Rusų atstovybė [diplomatinė atstovybė Kaune]. Reikia griebtis visokių priemonių, kad užkirtus kelią plėtojimuisi bolševizmo propagandos viduje [šalies] ir tarpe kareivių. Todėl įsakau visiems karo komendantams, kad savo iniciatyva,

⁵³ Ten pat, l. 61.

⁵⁴ 1920 11 22 Žvalgybos skyriaus raštas Generalinio štabo viršininkui // *LCVA*, f. 929, ap. 2, b. 150, l. 4.

⁵⁵ 1921 05 20 Žvalgybos skyriaus viršininko M. Lipčiaus pranešimas Armijos teismo pirmininkui // *LCVA*, f. 507, ap. 7, b. 541, l. 27.

taip ir kontakte su žvalgybos skyriaus tarnautojais, įtempti visas jėgas išgyvendinimui savo apskrityse ir tarpe kareivių bolševikų agentų ir bolševikuojančiųjų. Asmenis, ant kurių rasis kaltinamoji medžiaga, tuojau siųsti artimiausian karo lauko teismui, o rimtai įtariamus siųsti Kaunan, koncentracijos liogerin [stovyklon – M. K.] Nr. 1. (Mickevičiaus gatvėje Nr. 1).⁵⁶ Tačiau toje koncentracijos stovykloje pavojingų asmenų visiškai izoliuoti nepavyko – su jais gana nesunkiai susitikdavo sėbrai⁵⁷, o ir jie patys neretai turėjo galimybę dirbti mieste⁵⁸.

Per žvalgybos periodiškai rengiamas staigias operacijas prieš bolševikinių proklamacijų ir laikraščių platintojus beveik visada būdavo suimama ir kareivių⁵⁹. 1923 m. pavasarį, artėjant pirmalaikiams Antrojo Seimo rinkimams, VRM pranešė KAM, jog esama duomenų, kad komunistinis pagrindis rengiasi aktyviai agituoti kareivius, todėl rekomenduota imtis visų priemonių, pirmiausia tų, kurias numato atskirose valstybės dalyse galiojantis karo padėties įstatymas (Ypatingieji valstybės apsaugos įstatatai), kad agitatoriai nesukurstytų žalingų valstybės stabilumui aistrų kariniuose daliniuose⁶⁰. Spauldoje informuota, kad iš į kaimyninių šalių slaptųjų tarnybų rankas patekusių komunistų dokumentų paaiškėjo, jog pagrindžio nariams nurodyta eiti į kariuomenę ir ten gerai užsirekomenduoti, stengtis tapti puskarininkiais ar gauti kitas atsakingas pareigas, kad galėtų laisviau agituoti kareivius⁶¹.

Slaptosios Lietuvos tarnybos, analizuodamos komunistinio pagrindžio ir jo šalininkų socialinę struktūrą, raportuose vadovybei dažnai akcentuodavo jos specifinę tautinę sudėtį – gana daug ten buvo žydų. Ši tendencija ir tada, ir vėliau nebuvo naujiena, jos priežastys aiškintos iš

⁵⁶ 1921 01 12 Vietinės kariuomenės brigados vado mjr. A. Merkio aplinkraštis karo komendantams Nr. 27 // LCVA, f. 763, ap.1, b. 3, l. 55.

⁵⁷ **Kuodys M., Varniai, Dimitravas, Pabradė: koncentracijos ir priverčiamojo darbo stovyklos Lietuvoje 1927–1940 m.**, Vilnius, 2007, p. 33–34.

⁵⁸ 1922 01 25 Žvalgybos skyriaus kontržvalgų dalies žinios // LCVA, f. 10, ap. 1, b. 166, l. 3.

⁵⁹ 1922 02 14 Žvalgybos skyriaus kontržvalgų dalies žinios // LCVA, f. 10, ap.7, b. 1, l. 24.

⁶⁰ 1923 03 23 VRM raštas KAM // LCVA, f. 377, a. 5, b. 34, l. 18.

⁶¹ **Ž-s, Komunistai kariuomenėje // Lietuva, 1924 09 30, p. 3; Estų valdžia ir komunistai // Lietuva, 1924 09 11, p. 2.**

esmės vienodai⁶². 1920 m. pradžioje parengtoje plačioje Žvalgybos skyriaus pažymoje konstatuota: „Paskutiniu laiku bolševikų komunistų tarpe daugiausia darbuojasi žydai <...>, sulig gautų agentūros žinių, prasižengusių prieš valstybę darbuotėje bolševikų komunistų naudai už sausio mėnesį rasime apie 70 % žydų, kitų gi tautų Lietuvos piliečiai kol kas neparodo savo intensyvaus darbo.“⁶³ „Tie žydai [anot kitos pažy- mos – M. K.] gal bus legaliai ar nelegaliai grįžę iš Rusijos, baigę sovietų agitacijos kursus, nes tardant pasirodo tai be atitinkamų dokumentų, tai su padirbtais dokumentais. Jie yra užsimaskavę Lietuvoj paprastais darbininkais. Tarp areštuotų už antivalstybinę veiklą 80 % buvo žydai.“⁶⁴ 1921 m. pavasarį LKP absorbavo daugumą socialistinės žydų darbininkų organizacijos „Bund“ Kauno skyriaus narių⁶⁵, tad, matyt, tai taip pat atitinkamai pakoregavo laikinosios sostinės pogrindžio „revoliucionierių“ tautinę sudėtį.

Kalbant apie Lietuvos ginkluotąsias pajėgas, anot cituoto 1920 m. žvalgybos dokumento, „labiausiai bolševikai – komunistai randa vietas

⁶² Žydų jaunuolių polinkis jungtis į komunistinį pogrindį 1926 m. tautininkų laikraštyje „Lietuvis“ aiškintas taip: „Prieš [Didįjį] karą žydų biednuomenės jaunimas, sulaukęs 18–19 metų, emigruodavo Amerikon ar kitur, likusis vertėsi smulkia prekyba, kuri buvo labiau įmanoma negu dabar. Šiandien žydų jaunimas Lietuvoj darbo neturi, emigruoti negali dėl visokių suvaržymų, arti nenori, prekyba silpna, o valgyti ir apsirėdyti reikia. Čia ir kyla palinkimas pjauti „buožes“, dalinti dar neišdalintą turtą ir komisarauti. Kad šis samprotavimas nėra iš piršto laužtas, rodo suimamųjų komunistų daugiausia žydiškos pavardės.“ Žr.: M-s, Bolševizmo pavojus Lietuvai // *Lietuvis*, 1926 11 25, p. 11. Panašiai šią problemą vertino ir kitų lietuvių politinių grupių spaudos organai (nors pasitaikydavo ir aštresnių, aiškiai antisemitinių pasaužų). Šiandienė istoriografija, iš esmės pripažindama citatoje išvardytas simpatijų komunizmo idėjai genezės priežastis, dar pabrėžia nepakan- kamai palankias sąlygas žydų jaunuolių pilietinei savirealizacijai – pirmiausia lietuviško- jo etnocentrizmo nulemtus neoficialius barjerus daryti karjerą valstybės tarnyboje, žydų reikalų ministro posto panaikinimą 1924 m. pradžioje. Žr.: **Truska L.**, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, Vilnius, 2005, p. 106–107; **Kasparavičius A.**, *Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: iššūkiai ir įvaidžiai // Kai ksenofobija virsta prievarta: Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, Vilnius, 2005, p. 119–120.

⁶³ 1920 m. sausio mėn. Žvalgybos skyriaus kontržvalgų dalies žinios apie priešvalstybi- nių partijų ir jų organizacijų darbuotę Lietuvoje // LCVA, f. 10, ap. 1, b. 124, l. 36–37.

⁶⁴ 1922 01 15 Žvalgybos skyriaus biuletėnis // LCVA, f. 377, ap. 5, b. 34, l. 2.

⁶⁵ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2, p. 40.

ir stipriau gyvuoja tose kariuomenės dalyse, kur daugiau yra svetimų, ne lietuviško elemento⁶⁶. 1921 m. sausio pradžioje Vietinės kariuomenės brigados vadas mjr. A. Merkys visoms pavaldžioms struktūroms išsiuntė slaptą aplinkraštį, kuriame nurodė per dešimt dienų jam pateikti šiuose daliniuose tarnavusių žydų sąrašus ir jų svarbiausius asmens duomenis⁶⁷. Nepavyko rasti šaltinių, leidžiančių išsiaiškinti, kaip ši surinkta informacija buvo panaudota, kokių priemonių imtasi prieš potencialiai pavojingus asmenis.

Iš archyvinės medžiagos matome, kad „žydų – komunistų“ klausimas vėl daugiau dėmesio sulaukė 1925 m., pradėjus modeliuoti Estijoje įvykusio pučo pamokų inspiruotus prevencinių priemonių prieš antivalstybinį pagrindį planus. Tuo metu net gana menki bandymai platinti bolševikų spaudą karinėse dalyse buvo kruopščiai tiriami, apie tai informuojama aukštoji karinė vadovybė⁶⁸. Tarp įtariamųjų ar kaltinamųjų tokia veikla, kaip ir anksčiau, dažnai atsidurdavo kareiviai žydai. Dėl to nuspręsta pradėti taikyti tam tikrus neoficialius tarnybos apribojimus tautinių mažumų šauktiniams. Pirmiausia buvo atkreiptas dėmesys į įvairiose ūkinėse kariuomenės įstaigose ir raštinėse dirbančius karius žydus. 1925 m. Antrosios karo apygardos viršininkas pranešime Drausmės kuopos vadui

⁶⁶ 1920 m. sausio mėn. Žvalgybos skyriaus kontržvalgų dalies žinios apie priešvalstybinių partijų ir jų organizacijų darbuotę Lietuvoje // *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 124, l. 40.

⁶⁷ 1921 01 11 e. p. Vietinės kariuomenės brigados vado mjr. A. Merkio slaptas aplinkraštis karo komendantams, belaisvių stovyklos viršininkui, Drausmės kuopos vadui // *LCVA*, f. 763, ap. 1, b. 3, l. 55. 1921–1926 m. žydų tautybės naujokai Lietuvos kariuomenėje vidutiniškai sudarydavo apie 5 procentus visų šauktinių. Dauguma jų tarnaudavo pėstininkų daliniuose. Karininkų buvo labai mažai – 1925 m. – keturi. Žr.: **Vaičėnionis J.**, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*, Vilnius, 2005, p. 33, 35–36. Kaip ir kitų religijų atstovai, žydų kareiviai turėjo savo dvasininką (rabiną), be to, jų priesaika Lietuvos Respublikai buvo pritaikyta prie judaizmo religinių ir kultūrinių tradicijų. Žr.: ten pat, p. 40.

⁶⁸ Antai 1925 m. rugsėjo 26 dieną Panevėžyje dislokuotame 4-ajame pėstininkų pulke vienose kareivinėse būdinčiojo buvo sulaikytas eilinis Cimermanas, kuris turėjo 5 egzempliorius „Kareivių tiesos“. Kitą dieną rastas dar vienas toks ryšulėlis. Apie tai nedelsiant telefonu buvo informuotas Pirmosios karo apygardos štabas, o vietos politinė policija iškart pradėjo tyrimą. Taigi dėl kelių nelegalių laikraščių kilo nemenkas šurmulyš. Žr.: 4-ojo pėstininkų pulko vado 1925 09 28 telefonograma Pirmosios karo apygardos štabui // *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 109, l. 26; Pirmosios karo apygardos štabo skubus slaptas pranešimas 4-ojo pėstininkų pulko vadui // ten pat, l. 30.

rašė: „Pastaruoju laiku pastebėtas tarnaujančių kariuomenėje kareivių žydų būrimasis į komunistines grupes, kai kur be tokio darbo, kaip platinimas uždraustos literatūros, dar veikta ir ginklu. Darant inspektorinius apžiūrėjimus teko patėmyti [pastebėti – M. K.], kad nemažas nuošimtis kareivių – žydų yra užėmę dalyse atsakomingas ir svarbias vietas, pavyzdžiui, ginklininkai, ūkvedžiai, raštininkai. Prileidimas žydų prie atsakomųjų vietų gali atnešti mūsų valstybei ir kariuomenei daug žalos, gerą tam pavyzdį turime iš rusų revoliucijos laikų.“⁶⁹ Tais pat metais išleistame įsakyme karinių dalinių vadams nurodyta: „Padaryti atitinkamus žygius, kad apsaugojus kareivius nuo bolševikų literatūros. Ypač sekti gyvenimą raštininkų, muzikantų, ūkvedžių ir kitų panašių specialistų, nes pastebėta, kad daugiau per juos kareiviai gauna įvairių proklamacijų.“⁷⁰ Kiek vėliau šis įsakymas buvo paaiškintas plačiau: „Raštininkai (ypač pulko štabuose), ūkvedžiai, artelininkai, krautuvininkai <...> skiriami iš kareivių – žydų. Gyvenimas parodė, kad visas komunistų veikimas kariuomenėje vedamas per žydus, nes pastarieji, turėdami daugiau liuso laiko ir būdami arčiau prie štabų bei karininkų, turi gerą progą platinti bolševikų literatūrą, palaikyti plačius ryšius su vietinėmis komunistų organizacijomis. Apygardos viršininkas įsakė visus žydus neatidėliojant pašalinti iš įvairių nerikiuotės vietų ir ateityje laikyti juos tik rikiuotėje, apart tų, kurie Sveikatos tikrinimo komisijos bus pripažinti tinkamais nerikiuotėje.“⁷¹ Tai, kad žydų jaunuoliai labai dažnai gaudavo atsakingas, sumanomo ir žinių reikalaujančias pareigas, natūraliai lėmė aukštesni jų, palyginti su kitų tautybių šauktiniais, raštingumo rodikliai⁷².

Bet vien tik apribojimų tarnauti „šiltose vietose“ nustatymu nepasitenkinta. Ketinta šį reikalą spręsti iš esmės. O ta esmė faktiškai reiškė,

⁶⁹ 1925 10 23 Antrosios karo apygardos viršininko pranešimas Drausmės kuopos vadui // LCVA, f. 763, ap. 1, b. 103, l. 92.

⁷⁰ 1925 02 03 Pirmosios karo apygardos viršininko įsakymas Pirmojo pėstininkų pulko vadui // LCVA, f. 509, a. 1, b. 109, l. 7.

⁷¹ 1925 10 07 Pirmosios karo apygardos štabo viršininko slapta įsakymas // LCVA, f. 509, a. 1, b. 109, l. 31.

⁷² Vis dėlto tarp į Lietuvos kariuomenę 1921–1926 m. pašauktų žydų jaunuolių vidutiniškai apie 25 proc. buvo neraštingų, o visoje Lietuvos žydų bendruomenėje beraščiai sudarė tik apie 15 procentų. Plačiau apie kitų tautybių rodiklius žr.: **Steponaitis V.**, Naujokų ėmimo rezultatai 1921–1927 metais // *Mūsų žinynas*, 1928, t. 15, Nr. 45, p. 477.

kad žydų šauktinių apskritai neturėtų būti labai patikimais, elitiniais laikomuose daliniuose – tokiuose, kurie būtų metami malšinti komunistų inspiruoto pučo ar kareivių maišto, kurie paprastai vykdydavo policijos funkcijas, saugodavo svarbius objektus. Tai pirmiausia galiojo miestų ir apskričių karo komendantūrų komandoms, taip pat daliniams, nuolat dislokuotiems laikinojoje sostinėje. 1925 m. rudenį Vyriausiojo štabo Mobilizacijos skyriaus slaptame įsakyme aiškiai nurodyta: „Visus Kauno miesto žydų tikybos naujokus nepalikti Kaune, o siųsti į kitas ne Kaune stovinčias dalis. Kitų tikybų Kauno miesto naujokus galima palikti Kaune tik dalių vadams arba įstaigų viršininkams prašant. Visi Kauno miesto naujokai turi būti skiriami rikiuotėn. Papildymui štabų bei įstaigų iš rikiuotės jų neimti. Žydų tautybės naujokus bei kareivius į jokiais sanitarijos, intendantūros, artilerijos, technikos bei aviacijos įstaigas nesiųsti ir iš rikiuotės į štabus neimti.“⁷³

Tokio pobūdžio oficialiai nedeklaruoti suvaržymai iš esmės taikyti ir vėlesniais metais – žydų tautybės jaunuoliai buvo nepageidaujami karo komendantūrų kuopose, ypač 1927–1931 m. veikusios Varnių koncentracijos stovyklos apsaugoje, nes tarp ten izoliuotų komunistų buvo daug tos pačios tautinės grupės atstovų⁷⁴.

Nors, žiūrint iš šiandienos perspektyvos, minėti nurodymai atrodo (ir dabar neabejotinai turėtų būti traktuojami) kaip akivaizdi, visiškai netoleruotina diskriminacija tautiniu pagrindu, reikia suprasti, kad XX a. trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje įtarus, izoliacionistinis požiūris į žydus Lietuvos kariuomenės ir saugumo struktūroms (kaip ir didelei daliai lietuvių visuomenės) buvo visiškai natūralus, savaimė suprantamas dalykas. Tam įtakos turėjo ir seni stereotipai, ir objektyvūs faktai. Nieko neslėgė joks kaltės jausmas, jokie politinio korektiškumo skrupulai, kas tapo norma demokratiškesnių šalių bendrijoje po Antrojo pasaulinio karo. Nacizmas tada dar buvo tik beužgimstantis reiškinys, todėl jo ateitis atrodė labai neaiški: vargu ar kas galėjo numanyti, kokiais kraupiais nusi Kaltimais žmonijai jis sukrės pasaulį jau po keliolikos metų. Taigi į nepatikimų piliečių problemą iki tol žvelgta kiek kitaip. Kad prieita prie

⁷³ 1925 10 28 Vyriausiojo štabo Mobilizacijos skyriaus slaptas įsakymas Pirmosios karo apygardos viršininkui // *LCVA*, f. 509, a. 1, b. 109, l. 32.

⁷⁴ **Kuodys M.**, min. veik., p. 83.

„vienareikšmių išvadų“ dėl požiūrio į žydų mažumą, trečiojo dešimtmečio pradžioje visai pakako atkreipti dėmesį į to meto Lietuvos dienraščiuose gana dažnai pasirodydavusias žinutes apie sulaikytus komunistus, kurjerius, nelegalios literatūros platintojus – visur dominavo „svetimtaučių“ pavardės. Neigiamą požiūrį tikriausiai galėjo sustiprinti ir paskiri rezonansiniai atvejai, tokie kaip ankstesniame skyriuje minėtos V. Aleksos nužudymo ir N. Jubilerio bylos, arba viešumoje nesunkiai pastebimas šiltas, dalykiškas Kauno žydų ir Sovietų Sąjungos diplomatinės atstovybės bendravimas⁷⁵.

Savotiškai paradoksalu, bet, kaip rodo kai kurie šaltiniai (žr. 73 išnašoje cituojamą dokumentą), nepatikimais laikyti pagal „žydų tikėjimo“ kriterijų išskirti šauktiniai, nors, atrodytų, komunistai religijai turėjo būti mažų mažiausiai abejingi, jei ne priešiški. Kita vertus, tuo, matyt, nereikėtų stebėtis, nes pati panašių neigiamų įvaizdžių prigimtis yra iracionali. Logiška prielaida, kad „žydo – komunisto“ etiketė negali būti klijuojama visiems šios tautybės atstovams, šalyje vyravusios etnokonfesinės daugumos protuose neretai būdavo užgožiama „aiškesnių ir suprantamesnių“ antisemitinių fobijų suformuotų įsitikinimų. Dėl to dauguma XX a. trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje Lietuvos kariuomenėje taikytų administracinių bolševikinės agitacijos užkardymo priemonių buvo susijusios su nepatikimų tautinių mažumų, pirmiausia žydų, eliminavimu iš atsakingų pareigų, perkėlimu atlikti tarnybos iš sostinės į atokesnes šalies vietas. Apskritai visų (nepriklausomai nuo tautybės) kareivių buvo tikrinamos biografijos, kompromituojantys ryšiai, slaptai klausomasi kalbų, stebimos nuotaikos kareivinėse.

ANTIKOMUNISTINĖS PROPAGANDOS ORGANIZAVIMAS IR SKLAIDA

Siekiant apsaugoti Lietuvos kariuomenę nuo bolševikinės propagandos, neapsiribota vien agitatorių persekiojimu, nepatikimų kareivių stebėjimu, jų galimybių užsiimti neteisėta veikla prevenciniu apribojimu – vyko ir ideologinė kova, informacinis karas. Reikėjo ne tik atremti skambius demagogiškus lozungus, bet ir stiprinti savo karių moralę, pilietinį sąmoningumą. Lietuvos kariuomenės vadovybė tam skyrė daug

⁷⁵ Kasparavičius A., *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje*, Vilnius, 1996, p. 154.

dėmesio.

Dar 1920 m. gegužę einantis vyriausiojo kariuomenės vado pareigas gen. ltn. Jonas Galvydis-Bykauskas išplatino aplinkraštį, kuriame buvo pažymėta: „Būti stipriais reiškia turėti užtiktinai skaitlingą, tvirtą, tvarkingą, drausmingą kariuomenę. Mūsų ekonominis stovis neleidžia žymaus padidininimo skaičiais, todėl pasilieka vienintelis kelias būti stipriais daugiausia ne kiekybe, o kokybe. Ant kelio pasiekimo šito tikslo dideles kliūtis sudaro idėjos, girdėtos mūsų kariškių esant Rusijoje. Ženklausiai įtakos šių idėjų galima patėmyti [pastebėti – M. K.] ir tarpe kai kurių karininkų, užsiimančių aukštesnes vietas. Privalu daryti skirtumą tarp ardyto ir tvarkymo kariuomenės. Rusų bolševikai genialingi ardytojai, o ne tvėrėjai kariuomenės. Bolševikų padaras – nauja rusų raudonoji armija, kaip liudija faktai, priveikia priešus agitacija <...>, o ne ginklu; ten, kur agitacija neturi pagrindų, negali pasiekti tikslo, ten raudonoji armija pasirodė bejėgė: taip buvo su armijomis mūsų, estų, latvių, lenkų.“⁷⁶

Ne mažiau žalingu laikytas ne tik tiesioginis priešišku jėgų kurstymas, bet ir per didelis autoritetingais laikomų asmenų atvirumas, pasidavimas spekuliatyviems situacijos vertinimams. Todėl KAM reikalavo iš apskričių ir miestų karo komendantų, kad jie savo administruojamose vietovėse stebėtų visuomenę, neleistų joje plisti demoralizuojančioms nuotaikoms. Šie savo ruožtu skelbdavo privalomus drausminančius įsakymus. „Gyventojų tarpe platinasi įvairūs tušti gandai, kurstantieji juos ir platinantieji paniką, – pažymėta viename tokiame skelbime. – Gaila, kad šių gandų šaltiniai būna kartais ir kariškiai. Visur knibžda šnipai ir mūsų priešai, kurie stengiasi gauti reikalingų jiems žinių ir įdiegti nusiminimą bei nepasitikėjimą sąžiningų Lietuvos piliečių širdyse. Bet jie klysta. Tik šiaudadūšiai gali būti jiems gera medžiaga.“⁷⁷ Tokius „šiaudadūšius“ turėjo įbauginti ne tik pareigūno moralai ir apeliacijos, bet ir griežtos karo padėties metu nustatytos administracinės ir teisminės sankcijos.

Propagandos organizavimu Lietuvos vyriausybė ir kariuomenės vadovybė susirūpino jau 1918 m. pabaigoje. Tada buvo įsteigtas Spaudos informacinis biuras, kurio instruktoriai – jauni, patriotiškai nusiteikę

⁷⁶ 1920 05 21 l. e. p. vyriausiojo kariuomenės vado gen. ltn. J. Galvydžio-Bykausko slapta aplinkraštis kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams // LCVA, f. 507, ap. 7, b. 541, l. 8–9.

⁷⁷ 1920 09 03 KAM viešas pareiškimas gyventojams // LCVA, f. 499, ap. 1, b. 232, l. 135.

inteligentai – turėjo ne tik rinkti žinias kitapus fronto linijos, bet ir stiprinti krašto gyventojų ryžtą ginti valstybingumą, išsklaidyti pavojingus gandus, bandyti paveikti priešo karius. Tai daugiausia buvo atskiro padalinio – Propagandos skyriaus – užduotis. Šio skyriaus darbuotojų parengtuose atsišaukimuose rusų kalba apeliuota į raudonarmiečio sąmoningumą, raginant jį atsitokėti, nebetarnauti bolševikams, nes dėl jų politikos Rusijoje kenčia paprasti žmonės: iš jų atimta žemė ir kitas turtas, siaučia teroras, badas⁷⁸. Sunku pasakyti, kokią įtaką tokie agitaciniai lapeliai turėjo iš Rytų „revoliuciją eksportuojančių“ priešo karių nuotaikoms, bet karo veiksmų Lietuvoje metu dezertyrų – perbėgėlių pasitaikydavo gana dažnai – tai atsiminimuose liudija ne vienas šių kovų dalyvis. Ko gero, tokią situaciją daugiau lėmė pašlijusi moralė, slogi bendra atmosfera Raudonojoje armijoje: nesėkmės fronte, nusivylimas komisarų pažadais ir veiksmis.

Tačiau propagandinės medžiagos, skirtos priešui, rengimas sudarė gana nedidelę Spaudos biuro veiklos dalį. Daugiausia jis dirbo su sava

⁷⁸ Kaip vieną tokių būdingesnių pavyzdžių galima pateikti retorinių klausimų ir atsakymų į juos principu parengtą atsišaukimą rusų kalba „Draugai raudonarmiečiai!“ (Товарищи красноармейцы!), pasirašytą „Vilniaus igulos nepriklausomų komunistų komiteto“ (Комитет независимых коммунистов Виленского гарнизона), kuriame bolševikams būdinga retorika įrodinėjama, jog vyksta beprasmis, neteisingas karas, kad iš jo pelnosi komisarai ir į jų pusę perėję buvę caro karininkai, o paprastiesiems raudonarmiečiams, kilusiems iš valstiečių ir darbininkų, esą iš jo jokios naudos, todėl reikia traukti atgal į tėvynę ir imtis darbo, nuo bado ginti šeimas. Pabrėžiama, kad Lietuva – jiems svetima šalis, ji neturi tikslo su jais kariauti. Šis teiginys argumentuojamas taip: „Kam mums čia, Lietuvoje, pražūti, kam mus varo kovoti su vokiečiais ir lietuviais? Argi mums žemės mažai? Ar toji žemė mūsų? Argi vokiečiai, lietuviai ir estas puola mus? Argi jie siaubia mūsų laukus, skriaudžia mūsų žmonas ir vaikus? Ne, draugai! Jie pas mus kariauti neina, mūsų nekludo. Jie su mumis nori taikiai gyventi. Kam mums Lietuva? Argi mūsų motulėje Rusijoje vietos nebėra, žemės mažai? Ne, draugai, mūsų Rusija erdvi ir mums visiems ten patogų gyventi, vietos netrūksta, o žemės tai net ir per daug.“ („Зачем мы здесь забнем в Литве, зачем нас гонят против немцев и литовцев? Разве нам земли мало? Наша ли эта земля? Разве немец, литовец, эстонец нападет на нас? Разве опустошает наши поля и нивы, избивает наших жен и детей? Нет товарищи! Они на нас войной неидут, нас беспокоят. Они с нами желают жить в мире. Зачем нам Литва? Разве у нас матушке России места нет, земли мало? Нет, товарищи, наша Россия просторна и нам всем там привольно живется, да и места хватает, а земли то и черезчур много.“): 1919 m. atsišaukimas „Draugai raudonarmiečiai!“ // LCVA, f. 929, ap. 6, b. 3, l. 113.

auditorija, teikdavo naujausias žinias aukščiausioms valdžios institucijoms. Patikėtinių surinktą informaciją Spaudos biuras apibendrindavo ir rengdavo biuletenius: vieni jų gulė ant ministrų kabineto narių stalo, kiti buvo skirti valstybės oficiozo – dienraščio „Lietuva“ (įsteigto 1919 m. sausio 11 d.) – redakcijai. Spaudos biuras savo veiklą nutraukė 1919 m. lapkričio 1 d.⁷⁹ Tai lėmė kelios priežastys: kaip civilinė įstaiga, jis dubliavo kitų tuo metu veikusių karinių žinybų funkcijas, be to, jam išlaikyti reikėjo nemažai lėšų. Nuo tos dienos karinės propagandos, skirtos savai auditorijai ir priešui, rengimu ir skleidimu rūpinosi Mato Šalčiaus vadovaujama Propagandos dalis prie Generalinio štabo Žvalgybos skyriaus. 1920 m. vasario 22 d. ji perėjo Krašto apsaugos ministerijos Generalinio štabo Literatūros skyriaus žinion⁸⁰. Šios žinybos⁸¹ veikimo programa buvo paskelbta tų pačių metų vasario 29 d. – praėjus vos savaitei po Kauno įgulos maišto numalšinimo. Tad neatsitiktinai šio įvykio aktualizuotos problemos aiškiai atsispindėjo Kultūros ir švietimo sekcijos veikloje. Jos pagrindinis tikslas buvo: „Išauginti kareivius susipratusiais piliečiais, kad jie patys atsispirtų priešų agitacijai ir pasidarytų sąmoningais kovotojais už nepriklausomą valstybę.“⁸² Siekiant šį tikslą įgyvendinti numatyta: „a) stengtis, kad kariuomenėje neliktų nei vieno analfabeto, b) duoti kareiviams bendrą, platų visapusį kultūrinį išsilavinimą, c) objektyviai (nešališkai) atsakyti į visus kareiviams rūpimus klausimus ir tuo būdu užkirsti kelią kariuomenę ardančiai atskirų visuomenės grupių agitacijai.“⁸³ To ketinta siekti organizuojant bendrą kultūrinį karių ugdymą, kuris

⁷⁹ **Vaišnys A.**, *Spauda ir valstybė 1918–1940*, antrasis papildytas leidimas, Vilnius, 1999, p. 35–37.

⁸⁰ **Anušauskas A.**, min. veik., p. 43–44.

⁸¹ KAM Generalinio štabo Literatūros skyriaus ištakos siekia 1918 m. spalio mėn., kai Valstybės Tarybos Apsaugos komisijos iniciatyva Vilniuje buvo sudaryta Literatūros komisija (netrukus pavadinta skyriumi), kuri turėjo tvarkyti kariuomenei svarbius leidybos reikalus. Po KAM reorganizacijos 1919 m. gegužės 12 d. Literatūros skyrius virto Literatūros dalimi, 1920 m. sausio 1 d. jam vėl grąžintas ankstesnis pavadinimas. Tų metų pabaigoje Literatūros skyriuje dirbo 3 karininkai, 12 ne rikiuotės kareivių ir 15 laisvai samdomų tarnautojų. Plačiau žr.: **Lesčius V.**, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920 m.*, Vilnius, 1998, p. 108.

⁸² *Generalinio štabo Literatūros skyriaus Kariuomenės kultūros bei švietimo sekcijos veikimo programa*, Kaunas, 1920, p. 1.

⁸³ Ten pat.

turėjo vykti įvairiomis formomis, tokiomis kaip viešos paskaitos, pokalbiai, ekskursijos, patriotinio turinio knygų skaitymo skatinimas (knygynėlių kūrimas), kino filmų demonstravimas, muzikinis lavinimas, karių teatras ir kt. Kiekvienoje šių kultūrinimui skirtų užimtumo rūšių turėjo būti aiškiai išreikšti patriotiniai motyvai, pabrėžiama ištikimybės prisaikai reikšmė. Numatyta kiekvienoje kariuomenės dalyje sukurti švietimo komisiją, susidedančią iš 3–5 išsilavinusių kareivių ir karininkų. Jie turėjo organizuoti mažaraščiams arba beraščiams kariams pradinės mokyklos kurso pamokas, aiškinti svarbius valstybės ir visuomenės gyvenimo klausimus. Kariuomenė Lietuvos valstybingumo pradžioje iš tiesų labai prisidėjo mažinant neraštingumą šalyje.

Patriotinės paskaitos kaip kareivių politinio švietimo priemonė pradėtos rengti anksčiausiai – pačioje Nepriklausomybės kovų pradžioje. Jas dažniausiai skaitydavo iš Kauno į pafrontę atvykę inteligentai. Ypač intensyviai po dalinius keliavo „Kario“ redakcijos darbuotoja, rašytoja Sofija Čiurlionienė⁸⁴. Paskaitos dar būdavo pajvairinamos patriotinio turinio menine programa. Nepriklausomybės kovų metu į šią veiklą buvo aktyviai įsitraukę ir daugiau žymių literatų ir teatrolių⁸⁵. Aktyviems karo veiksmams pasibaigus, sąlygos organizuoti kareivių politinį švietimą tapo geresnės. Tačiau žvalgybininkai priekaištaudavo, kad vis tiek „per silpna yra valstybinė propaganda karinėse dalyse“⁸⁶. Ir spaudoje netrūko susirūpinimo dėl vis atsainesnio piliečių požiūrio į LKP keliamą grėsmę. Valdančiosios Krikščionių demokratų partijos dienraštyje „Laisvė“ 1921 m. pavasarį tvirtinta: „Mūsų visuomenė, nukreipusi visą savo dėmesį – M. K.] į užsienio politiką, konfliktą su lenkais iš vienos pusės ir vidaus gyvenime – į žemės reformą, „kovą su milicijantais“ bei samagonkos varymą, visai nesidomi, kad raudonosios žiurkės rausiasi po Lietuvos valstybės pamatu, anksčiau ar vėliau, siekdamos visą rūmą sugriauti. Ir kai pavyksta kartais tokias „žiurkes“ sugauti, visuomenė stebis – kaip, iš kur tatai galėjo atsirasti, juk rodos viskas buvo taip ramu ir tvarkoje! Ir toksai visuomenės indiferentiškumas, toksai nekreipimas dėmesio į tuos

⁸⁴ Čiurlionytė-Zubovienė D., *Patekėjo saulė. Atsiminimai apie Motiną*, Kaunas, 1996, p. 71–73.

⁸⁵ Kubilius V., *XX amžiaus literatūra*, Vilnius, 1996, p. 137.

⁸⁶ 1921 m. Žvalgybos skyriaus pažyma „Bolševizmas Lietuvoje“ // LCVA, f. 763, ap. 1, b.3, l. 61.

antivalstybinius elementus, kurie rausiasi po valstybės pamatais, be galo apsinkina kovą su jaja.⁸⁷ Kitame, kiek vėliau išspausdintame, straipsnyje taip pat atvirai, kaip ir žvalgybos pažymose, buvo konstatuotos tiesioginės Sovietų Rusijos diplomatinės atstovybės ir komunistinio pagrindžio sąsajos, gluminančiomis detalėmis sąmoningai sustiprinant šios informacijos emocinį poveikį. Pažymėta, kad „visokie kurjeriai vežioja „diplomatinius paketus“, kuriuose revizija sulig tarptautinių teisių nėra daroma. Tokiu būdu bolševikai gali vežti paketuose ką tik nori ir laikyti savo rūmuose sandėlį, kokį nori“⁸⁸. Kartu retoriškai klausiama skaitytojų: „Rusų atstovybė Lietuvoj turi apie 80–100 tarnautojų, kurie vos keletas temoka lietuviškai. O antra vertus, Lietuva taip pat maža teturi ryšių su Sovietų Rusais – tai ką gi čionai tie visi ponai tovariščiai dirba? Tuo labiau kad dar tokia gausybė sovietų kurjerių atvažiuoja su didžiausiais lagaminais.“⁸⁹ Pabrėžti kovos su pagrindžiu svarbą nepraleista progos ir oficialiuose įsakymuose kariuomenei. 1922 m. pavasarį buvo paskelbtas tokio turinio pareiškimas: „Žvalgybos skyrius tarp 24–28 d. kovo š. m. susekė Kaune gerai įtaisytą ir paslėptą bolševikų spaustuve, iš kurios norėta skleisti Lietuvoje užnuodytas komunistų idėjas, privedusias Rusiją prie galutinio iširimo, kur nūdien milijonai žmonių tinsta nuo bado ir miršta dešimtimis tūkstančių. Lietuvos komunistai, gaudami iš rusų ir moralinės, ir medžiaginės paspirties, eina savo globėjų pramintais takais, norėdami įtraukti Lietuvą į anarchijos ir bado baisenybes.“⁹⁰

Provyriausybinė spauda ne tik kėlė valstybės saugumo problemas, bet ir ragino imtis priemonių, kurios apsaugotų piliečius nuo pavojingų įtakų, padidintų jų pilietinį atsparumą⁹¹. 1922 m. „Laisvėje“ aiškinta: „Kovojant

⁸⁷ **Mot. Kelm.**, Bolševikų darbuotė // *Laisvė*, 1921 05 22, p. 2–3.

⁸⁸ **Mot. Kelm.**, Bolševikų darbuotė Lietuvoj. Tarybų Rusų atstovybė // *Laisvė*, 1921 06 19, p. 2.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ 1922 04 24 *įsakymas kariuomenei* Nr. 98, Kaunas, Rikuotės skyrius.

⁹¹ Spauldoje būdavo pateikiama straipsnių, kuriuose gana giliai analizuota bolševikų agitacijos taktika, išryškinti svarbiausi jų argumentai. Žr.: Dėl svetimos agitacijos // *Lietuva*, 1920 01 06, p. 2; Bandyamas sukilti Kauno įguloj // *Lietuva*, 1920 01 28, p. 1; „Trečiojo internacionalo“ balsiai // *Lietuva*, 1920 08 01, p.1; Raudonas darbas ir juodi vaisiai // *Lietuva*, 1920 11 09, p. 1; Lietuvos ir Gudų komunistų partijos norai ir siekiai // *Lietuva*, 1920 07 28, p. 1; Darbai ir žodžiai // *Lietuva*, 1920 08 15, p. 1; **K.S.B.**, Komunistai Lie-

su priešvalstybine darbuote, visuomet prisieina susidurti su priešvalstybine agitacija, kuri kaip tik ir yra geriausių įrankių mūsų valstybės priešų rankose. Kovoti su ja galima tik kita, kitaip tariant, kontrpropaganda, gi jos mūsų valstybei dabar ir stinga. Mūsų valstybiniai laikraščiai dėl savo brangumo mažai prieinami net inteligentams, o darbininkai ir valstiečiai, sulyginant, galima sakyti, visai jų neskaityti, nes nesupranta. Kitokios valstybinės propagandos pas mus ir nėra. Užtat mūsų valstybės priešai viešai veltui skleidžia populiariškiausiai demagoginiai parašytus raštus, laikraščius, atsišaukimus, įvairias sensacines mūsų valstybę griaunančias žinias bei paskalas, kurias plačiosios masės nieko geresnio nežinodamos, negirdėdamos noriai gaudo, jomis tiki ir platina.⁹² Iš šių duomenų suformuluota tokia išvada: „Reikalingumą valstybės propagandos suprato visos valstybės, tą suprato ir pas mus, kada tuo tikslu buvo organizuotas Spaudos biuras. Jis buvo likviduotas ir, galbūt, padaryta labai gerai, nes jis ėmėsi darbo, nieko bendra su propaganda neturinčio, užtat ir propagandos srity ne ką tenudirbo. Bet kad tokia Ministro pirmininko žinioje esanti propagandos įstaiga skubiai reikalinga, abejonės negalėtų būti.“⁹³ Nors tokia žinyba XX a. trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje Lietuvoje taip ir nebuvo įsteigta, oficialiojoje šalies spaudoje stengtasi sudaryti deramą atsvarą komunistinei propagandai. KAM, be karo mokslo ir technikos knygų, daug dėmesio skyrė istorinio ir patriotinio turinio literatūros leidybai. Pilietiškumo temos vyravo ir kariškos pakraipos periodiniuose leidiniuose: „Kariškių žodyje“, „Karyje“, „Karde“, „Mūsų žinyne“, „Trimite“. Buvo išleista ir specialių antibolševikinio turinio knygelių.

Taigi per kelis metus valstybiniu lygiu organizuojant atsvarą žalingai priešiško pogrindžio platinamai informacijai buvo nuveikta nemažai, nors, sprendžiant iš amžininkų vertinimų, sukurtais viešosios nuomonės formavimo kanalais nepakankamai pasinaudota – jie nebuvo sujungti į vieną sistemą. Kita vertus, reikia suprasti, kad viskas buvo daroma „tuščioje vietoje“, skubiai, sudėtingomis sąlygomis, kai patirties, lėšų stygių iš dalies atsverdavo tik patriotinis entuziazmas.

tuvoje // *Lietuva*, 1923 09 15, p. 2; Komunistinis internacionalas // *Lietuva*, 1924 11 17, p. 2–3; Kominterno „Lietuvių skyrius“ ir jo darbai // *Lietuva*, 1924 12 12, p. 2–3; S. A., Komunistų kovos metodai ir būdai su jais kovoti // *Lietuva*, 1925 03 20, p. 4; Bolševikų agitacijos metodai // *Lietuva*, 1925 03 12, p. 3.

⁹² N. N., Valstybinė propaganda // *Laisvė*, 1922 06 10, p. 2.

⁹³ Ten pat, p. 2.

ANTIBOLŠEVIKINĖS PROPAGANDOS TURINYS

Imantis atskleisti kovos su komunistų agitacija Lietuvos kariuomenėje principus, greta kontrpropagandos rengimo ir sklaidos neišvengiamai tenka paliesti ir jos turinį. Jis, viena vertus, kaip ir turėtų būti propagandiniuose tekstuose, buvo „sukonstruotas“ iš paveikių, aiškiai gėrio ir blogio ribą atskiriančių teiginių, kita vertus, įdomus savo stilistika, retoriniais sprendimais. Giliau visa tai išanalizuoti reikėtų atskiro straipsnio, tad čia apsiribosime tik glaustu svarbiausių bruožų iliustratyviu išryškinimu.

1919-aisiais Lietuvos spaudoje dažniausiai buvo įrodinėjamas bolševikų santvarkos Rusijoje laikinumas, utopiškumas, aiškinta, kad Raudonosios armijos žygis į Vakarų – ne kova už išnaudojamųjų teises, o elementarus bandymas išlaikyti ir išplėsti buvusios Rusijos imperijos teritoriją, nauja santvarka pridengiant senus grobuoniškus, didžiavalstybinius tikslus, tad virsti „tarybų respublika“ lietuvių tautai vis tiek būtų pražūtinga⁹⁴. Tvirtinta, kad geriausios ateities perspektyvos realios tik savoje, nepriklausomoje valstybėje⁹⁵. Bolševikams perėmus iniciatyvą Rusijos pilietiniame kare, teko atitinkamai keisti prieš juos nukreiptos spaudoje skleidžiamos informacijos pobūdį – kritiką sutelkti į doktrininius dalykus ir realiai atsiskleidusius nusikaltimus, socialinių eksperimentų absurdiškumą ir žmoniškumo paniekimą. Tai būdinga daugumai XX a. trečiojo dešimtmečio pirmosios pusės lietuviškos žiniasklaidos komentarų.

Antikomunistinė propaganda Lietuvos karinėje ir kitoje spaudoje rėmėsi keliais esminiais motyvais, kurie neabejotinai turėjo priešišškai nuiteikti kiekvieną statistinį šalies pilietį – kaime gyvenantį ir žemės ūkiu besiverčiantį kataliką lietuvių. Tokiam adresatui skirtuose tekstuose bolševikų santvarka pristatinėta kaip brutali bedievių, apskrių, veidmainiškų ir savanaudiškų kitataučių valdžia, besiremianti alkanu, demoralizuotu miesto proletariatu, kurio didžiausias troškimas – plėsti ir terorizuoti sunkiai nuosavame žemės sklypelyje triūsiantį ūkininką⁹⁶. Kaip visi šie

⁹⁴ **Knapius M.**, Kova su „tarybų respublikos“ idėjos platintojais // *Lietuvos ūkininkas*, 1919 06 02, p. 1.

⁹⁵ **Valstietis**, Dienos klausimai. Dėl ko mums reikia nepriklausomais būti? // *Lietuvos ūkininkas*, 1919 10 31, p. 1–2.

⁹⁶ Pačioje banaliausioje, paprastiems kareiviams skirtoje propagandinėje medžiagoje galima nesunkiai išskirti trims pagrindiniams Nepriklausomos Lietuvos priešams priskir-

vaizdiniai buvo sujungti nesudėtingo, bet įtaigaus siužeto straipsnelyje, galima iliustruoti keliomis citatomis, paimtomis iš 1920 m. šaulių laikraščio „Trimitas“. „Taigi pažiūrėkime, – dėsto anoniminis autorius, – kas išėitų iš bolševikų tvarkos Lietuvoje. Dabar pas mus yra visų Lietuvos žmonių rinkto Steigiamojo Seimo pastatyta valdžia. Seimas leidžia įstatymus, duoda nurodymus ministeriams, žodžiu, tvarko taip, kaip mes, rinkdami Seimą, įsakėme savo atstovams. Bolševikai padarytų kitaip. Jie pastatytų valdžią, sudarytą iš miesto gyventojų, vadinamas Darbininkų, valstiečių ir kareivių tarybas. Pavadinimas labai gražus, tik visas vargas, kad tikrųjų valstiečių, darbininkų ir kareivių atstovų ten nė dvasios nebūtų, o būtų komunistų partijos žmonės. O kadangi pas mus miestuose daugiausia žydų, lenkų, rusų, tai jie ir paimtų valdžią į savo rankas. Žinoma, pradžioje gal įsileistų vieną kitą lietuvį.“⁹⁷ Bet kiek vėliau „į valdžią patektų visų pirma mėgėjai lengvos duonos: miesto žulikai, vagys, plėšikai, spekuliantai“, ir „maitinti raudonąją armiją, miesto gyventojus, komisarus reiks, tai ims plėšti sodžius (sodžiaus buržujus valstiečius)“, „kas priešinsis, tą šaudys nepasigailėdami“ ir „viršų galų gale paims badas, ligos ir mirties šmėkla“⁹⁸.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad straipsnelis išspausdintas 1920 m. rugpjūčio 11 d. „Trimito“ numeryje, t. y. prabėgus lygiai mėnesiui po Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutarties pasirašymo. Tai – ne atsitiktinumas – antibolševikinės propagandos dozė dėl oficialių santykių sureguliovimo Lietuvos spaudoje nė kiek nesumažėjo. Ir tam turėta svarių priežasčių: Raudonoji armija tuo metu dar tebebuvo Vilniaus krašte, komunistinis pagrindis veikė itin aktyviai, tad reikėjo Lietuvos visuomenei priminti, kad grėsmė valstybingumui iš Rytų vien dėl diplomatinių susitarimų niekur nedingo⁹⁹. Neatsitiktinai, baiminantis naujos invazijos, dar liepos

tinus instinktyviai atgrasius apibūdinimus: bolševikų valdžia sieta su badu, lenkų – su baudžios sugražinimu, bermontininkų – su nežabota savivale. Žr.: 1920 m. Lietuvos gynimo komiteto atsišaukimas „Broliai kareiviai“ // *LCVA*, f. 929, ap. 6, b. 3, l. 93.

⁹⁷ Sodžius, miestas ir bolševikai // *Trimitas*, 1920 08 11, Nr. 2, p. 5.

⁹⁸ Ten pat, p. 6.

⁹⁹ Spaudoje apie destruktivyvų bolševikų elgesį Vilniaus krašte rašyta gana atvirai. Žr.: Iš Rusų darbuotės Vilniaus srity // *Lietuva*, 1920 07 30, p. 1; Dėl Vilniaus evakuotės // *Lietuva*, 1920 08 05, p. 1; Krizis... Komunistų agitacijos // *Lietuva*, 1920 08 06, p. 1.

mėnesį Steigiamasis Seimas visoje šalyje įvedė karo padėtį¹⁰⁰. Kita vertus, iš Lenkijos 1920 m. vasarą padrikai besitraukiantys vargani raudonarmiečiai juos internavusiems Lietuvos kareiviams buvo geriausias bolševikinę agitaciją griauantis pavyzdys¹⁰¹. Spaudoje sąmoningai stengtasi išryškinti milžinišką prarają tarp šių dviejų kariuomenių¹⁰².

Straipsnių, perspėjančių apie komunistinio pogrindžio keliamą didžiulį pavojų Lietuvos nepriklausomybei, gana daug pasirodė 1920 m. pabaigoje–1921 m., paaiškėjus komunistų planams ginklu nuversti „buržuazinę vyriausybę“¹⁰³. Į tai iš karto sureagavo pirmasis oficialus Sovietų Rusijos diplomatinis atstovas Kaune Aleksandras Akselrodas¹⁰⁴. Viename interviu oficiozui „Lietuva“ jis, įrodinėdamas savo šalies draugiškumą Lietuvai ir žadėdamas sklandų taikos sutartyje įtvirtintų įsipareigojimų įgyvendinimą, apgalestavo, „kad Lietuvos spaudoj rodos priešingo nusistatymo prieš Rusus. Lietuvių laikraščiai nuosaikiai ir visad neteisingai nušviečia padėtį Rusuose remdamiesi vien Vakarų Europos pranešimais, dažnai pramanytais

¹⁰⁰ Laurinavičius Č., *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius, 1992, p. 153.

¹⁰¹ Žukas K., *Žvilgsnis į praeitį*. Vilnius, 1992, p. 209; Kosto Batūros atsiminimai // *Širvintos*, Vilnius, 2000, p. 190.

¹⁰² Kaip pavyzdį galima pateikti 1920 m. keliuose oficiozo numeriuose išspausdintą pasakojimą apie Lietuvos delegacijos derybas dėl taikos sutarties su Sovietų Rusija Maskvoje. Anoniminis autorius, dalyvavęs šioje komandiruotėje, apie demokratišką kolegų elgesį su delegaciją lydinčiais lietuviais kariais rašė: „Ypač stebino raudonarmiečius tai, kad mes visur drauge imam ir savo kareivius: drauge ir už stalo sodinam, tą patį valgį duodam, drauge į teatrą ir pasivaikščioti einam.“ Dar labiau raudonarmiečiai stebėjosi, kai „mes, susirgus kareiviui Mačiauskui, visi apie jį rūpinomės, davėm vyno, konjako, važinėjom po miestą ieškodami daktarų, gailėstingų seselių, ieškojom pieno, spalgenų [spanguolių – M. K.] uogų“. O kai vienas bolševikų derybų grupės narys „atsiuntė mums 2000 geriausių papirosų „Zefir“, raudonarmiečiai labai nusistebėjo, kai tais papirosais pasidalinom visi lygiai su kareiviais“. Po „iškilmingos vakarienės raudonarmiečiai jau visai kitaip į mus žiūrėjo ir peikė savo komisarus ir karininkus, kad jie esą didesni buržujai negu caro generolai buvę.“ Žr.: Lietuvių Taikos Delegacijos su Rusais kelionė į Maskvą ir derybos // *Lietuva*, 1920 05 18, p. 3. Visas pasakojimas pateiktas: *Lietuva*, 1920 05 07, p. 1–2; *Lietuva*, 1920 05 17, p. 2–3; *Lietuva*, 1920 05 18, p. 2–3.

¹⁰³ Žr. pvz.: Provokacija ar neišmanymas // *Lietuva*, 1921 04 12, p. 1; Iš bolševikų darbuotės // *Lietuva*, 1921 07 26, p. 1.

¹⁰⁴ Plačiau apie šį diplomatą žr.: **Butkus Z.**, Pirmasis sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis–1921 m. kovas), *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996 metai, Vilnius, 1997, p. 120–136.

ir tendencingais, iš blogosios pusės nušviečiančiais dalykus¹⁰⁵.

Perversmo galimybė vėl atviriau pradėta aptarinėti po 1924 m. gruodžio įvykių Estijoje. Spauda gana išsamiai paaiškino komunistų surengto pučo aplinkybes ir pavojų, kurį jis kėlė šios Baltijos valstybės nepriklausomybei¹⁰⁶. „Vadinamasis Kominternas, – aiškinta „Lietuvos ūkininke“, – pila iš valstiečių išspausčius milijonus aukso rublių užsienio agitacijai, mat vis dar tikis sukelti pasaulio revoliuciją, kuri nors kiek pratęstų komunizmo gyvybę. Visose pasaulio dalyse dirba samdomi agentai, vartoja įvairias priemones, kad tik sukvailintų kitų kraštų darbo žmones, kad tik sukurstytų juos prie kruvinų revoliucijų, privestų prie suirutės<...>“¹⁰⁷ Tarsi papildydamas šiuos teiginius, 1925 m. „Karys“, remdamasis solidžiu Prancūzijos leidiniu „Matin“, išspausdino žinutę, kurioje nurodyta, kad Maskva skyrė 200 milijonų aukso rublių bolševikų propagandai užsienyje, 130 milijonų iš tos sumos esą numatyti Baltijos valstybių pagrindininkams¹⁰⁸. Reikia pažymėti, kad šio ir kitų trumpų pranešimų apie bolševikų santvarką antraštės pasakydavo daugiau nei išsamus rašinys. „Šaudo sergančius vaikus“ – tokiu pavadinimu „Karys“ pateikė informaciją apie Sovietų Rusijoje „išrastą“ originalų būdą apsaugoti visuomenę nuo 117 įnosėmis sergančių vaikų, kurie šia liga užsikrėtė valgydami sirgusių arklių mėšą¹⁰⁹. Panašių makabriškų žinių iš bado kamuojamos bolševikų valstybės spaudoje pasirodydavo reguliariai¹¹⁰. Net ir socialdemokratų

¹⁰⁵ Akselrodas apie Rusus ir Lietuvą // *Lietuva*, 1920 11 12, p. 1.

¹⁰⁶ Ginkluotas komunistų sukilimas Estijoje // *Lietuva*, 1924 12 03, p. 1; Estijoje norėta pakartoti Gruzijos įvykiai // *Lietuva*, 1924 12 04, p. 2; Po komunistų pučo // *Lietuva*, 1924 12 05, p. 2; **Vygantas** [J. Purickis], III-ojo internacionalo planai ir darbai // *Lietuva*, 1924 12 17, p. 2; Sukilimų ir žudymo skelbėjai // *Lietuva*, 1925 01 16, p. 2; **Spyglys K.**, Bolševikų likvidavimas // *Trimitas*, 1925 01 29, Nr. 4, p. 105–106; Bolševikai ruošiasi terorui! // *Lietuva*, 1925 04 01, p. 3; Pabaltės komunistų planai // *Lietuva*, 1925 04 23, p. 1; Komunistų pavojus Pabaltei // *Lietuva*, 1925 04 24, p. 1.

¹⁰⁷ **Valstietis**, Trumpa paskutinių dienų komunistų provokacija // *Lietuvos ūkininkas*, 1925, Nr. 2, p. 1.

¹⁰⁸ Užsieniuose. Bolševikų propaganda Pabaltijoje // *Karys*, 1925, Nr. 5, p. 39.

¹⁰⁹ Žinios. Šaudo sergančius vaikus // *Karys*, 1922 06 23, p. 300.

¹¹⁰ Žr. pvz.: Baudžiamosios ekspedicijos dar gyvuoja // *Lietuva*, 1920 01 27, p. 2; Iš Rusų chaosas // *Lietuva*, 1920 07 28, p. 3; **Bružas A.**, Dėl gyvenimo Rusuos // *Lietuva*, 1920 11 16, p. 2; Sunkiausias komunizmo periodas // *Lietuva*, 1921 04 17, p. 1; Rusų tragedija ir mūsų uždaviniai // *Lietuva*, 1921 07 28, p. 1; Rusijos badas ir Baltijos pajūrio

leidiniuose netrūko bolševikų santvarką Rusijoje iš pagrindų kritikuojančių publikacijų¹¹¹. Čia, kaip ir kitų politinių srovių laikraščiuose, užfiksuoti katastrofiški ūkio pertvarų rezultatai, aprašomas teroras, koncentracijos stovyklos Solovkų salose įsteigimas, „raudonojo imperializmo“ siautėjimas Užkaukazėje (nepriklausomų Armėnijos, Azerbaidžano ir Gruzijos respublikų aneksija 1920–1921 m.)¹¹². Tačiau geriausias šaltinis analizuojant, kaip XX a. trečiojo dešimtmečio pirmoje pusėje Lietuvoje bandyta diskredituoti bolševikų idėjas ir jų Rusijoje sukurtą santvarką, yra ne gana glausti lietuviškų dienraščių straipsniai, o kelios tuo metu specialiai šviečiamaisiais ir propagandiniais tikslais išleistos knygelės. Jos išsiskiria ne tik išplėtotu pasakojimu, bet ir žanriniais sprendimais: viena parašyta kaip satyrinis grožinis kūrinys, kita – kaip liudininko atsiminimai, trečioji – kaip mokslinė paskaita.

Ypač įdomus 1921 m. KAM Generalinio štabo Spaudos ir švietimo skyriaus atskira brošiūrelė išleistas pamfletas „Iš bolševikų gadynės Vilniuje“¹¹³. Kūrinio siužetas atspindi 1920 m. vasaros pabaigos realijas, kai Sovietų Rusijos vyriausybė po pasirašytos taikos sutarties su Lietuva rengėsi jai perduoti Vilniaus kraštą, ketindama netrukus organizuoti komunistinį pučą ir padedant Raudonajai armijai užgrobti tik ką pripažintą kaimyninę valstybę. Pagrindiniai kūrinėlio veikėjai – tikros asmenybės – LKP lyderiai, tik komišškai iškraipytais vardais ir pavardėmis. Pavyzdžiui, Vincas Mickevičius-Kapsukas virto Micke Kapšiuuku, Zigmas Aleksa-Argarietis – Makaru Makariečiu, kiti taip pat „perkrikštyti“ tokiu būdu, kad

valstybės // *Lietuva*, 1921 08 30, p. 1; Iš Rusų chaoso: Bado baisenybės Rusijoje // *Lietuvos žinios*, 1922 03 12, p. 3; Badaujantys Pavolgės Lietuviai // *Lietuvos žinios*, 1922 03 23, p. 2; Badauja 92 % baškių // *Lietuvos žinios*, 1922 05 13, p. 1.

¹¹¹ Žr. pvz.: Bolševikų okupacijos pasekmės // *Socialdemokratas*, 1920 07 29, p. 1; Teisybė apie Rusus // *Socialdemokratas*, 1920 09 09, p. 2; K., Bolševikų okupantų darbai Gruzijoje // *Socialdemokratas*, 1923 02 22, p. 3; **Buves**, Laiškas iš Rusijos // *Socialdemokratas*, 1924 01 24, p. 2; **Buves**, Laiškas iš Rusijos // *Socialdemokratas*, 1924 01 31, p. 1–2; Pavergtoji Gruzijoje // *Socialdemokratas*, 1924 04 10, p. 2; Saloje tarp ledų // *Socialdemokratas*, 1924 05 18, p. 4; „Pravdos“ nepravda // *Socialdemokratas*, 1926 06 24, p. 3; ir kt.

¹¹² **Kairys S.**, Iš kelionės įspūdžių // *Lietuva*, 1920 01 09, p. 2; str. tęsinys – 1920 01 10, p. 2; Gruzinių laimės faktas // *Lietuva*, 1921 04 01, p. 1; **G. N.**, Rusų sfinksas // *Lietuva*, 1921 09 20, p. 1; Provokacija ar neišmanymas // *Lietuva*, 1921 04 12, p. 1; Iš bolševikų darbuotės // *Lietuva*, 1921 07 26, p. 1.

¹¹³ *Iš bolševikų gadynės Vilniuje*, Kaunas, 1921.

kiekvienas bent šį tą apie iš Lietuvos kilusius bolševikus žinaš skaitytojas nesunkiai juos atpažintų. Didžioji kūrinio dalis pateikiama kaip šių žymiųjų bolševikų užstalės diskusija ruošiantis kelionei į Vilnių „kelti revoliucijos“ ir kilti prieš Kauno „buržuazinę valdžią“. Dialoguose labai sumaniai įpinti ne tik esminiai, bet ir išskirtiniai, saviti antibolševikinės propagandos elementai. Labiausiai išryškintas išbadėjusių kitataučių ordų siekis apiplėšti Lietuvos ūkininkus (primenamos 1919 m. Raudonosios armijos okupuotoje Šiaurės Rytų Lietuvoje vykdytos revkvizicijos), visus gyventojus sulyginti paverčiant skurdžiais. Šis pagrindinis tikslas, karingiausio personažo Makaro Makariečio lūpomis, skamba taip: „Vieną proletarų armiją paleisim išilgai Lietuvos, kitą skersai ir bematant visi Lietuvos piliečiai taps proletarais, ir kad prasimaitintų, turės, noromis nenoromis, senas ir jaunas dėtis su mumis, stoti į raudonarmiečių eiles ir su ginklu rankoje brautis kur nors į Latvius ar Estus, kur dar bus galima šiaip taip prasimaitinti...“¹¹⁴

Dirva tokiai ekspansijai esą jau gerai paruošta – pagrindiniai agentai, kuriems brangiai mokama, uoliai dirba savo darbą ne tik tarp vargingųjų, bet ir tarp „sočių ištvirkusių ūkininkų“, kurie „murma ant savo valdžios, nenoromis mokesčius moka, nenoromis produktus duoda“¹¹⁵. O kad puči pradinės smogiamosios jėgos nepritrūktų, tvirtai tikėta, jog už aukso rublius be vargo pavyksią pasamdyti įvairiausių plėšikų ir kitataučių avantiūristų. Jei tokiai gaujai „neatsiras lietuvių – trin trava – sutversiu iš žydų, – toliau skeptiškesniems bendražygiams savo grandiozinius planus dėstė Makarietis. – Su žydais dar geriau: jie ir komunistai, ir komersantai, ir patys naudojami, ir kitam duoda naudotis. Pamatysit, ką mes padarysima: pirmučiausia uždrausma visus lietuviškus laikraščius, revkvizuosima visas spaustuves, išleisma kapą tam tikrų dekretų ir paskelbė proletarų diktatūrą sutversima revkomą, čerezvyciaką, ispolkomą ir kitas komunistų įstaigas... Visus buržujus ir reakcionierius sušaudysima, įkaitus išvešma į Rusiją, įsakysma visiems imti sovietų pinigus... ir pamatysite, draugai, per dvi tris dienas Vilnius niekuo nesiskirs nuo Sovdepijos miestų!.. Aš jiems parodysiu Lietuvos nepriklausomybę!..“¹¹⁶

¹¹⁴ Ten pat, p. 7.

¹¹⁵ Ten pat, p. 13.

¹¹⁶ Ten pat, p. 9

Kitų „komisarų“ kalbose tai pat netrūko pagiežingos paniekos privačiai nuosavybei, savarankiškam ūkininkavimui, tautiškumui, krikščioniškajai moralei. Bet kūrinyje sukurtas ir vienas sudėtingesnis, slaptų vidinių prieštaravimų kamuojamo individo psichologinis portretas. Čia karingo maksimalisto Makaro Makariečio antipodu tapo Mickė Kapšiukas. Girdėdamas pagyrūniškas pergalingo žygio prognozes, jis garsiai suabejojo: „Kažin kaip seksis – išilgai ir skersai Lietuvos neperėjo nei lenkai, nei bermontininkai, nei pernai metais mes, pasikvietę į pagalbą rusus. Lietuviai dabar už savo nepriklausomybę stovi kaip liūtai už savo olas.“¹¹⁷ Taigi šiame pamflete, kaip būdinga propagandiniams tekstams, skirtiems sava auditorijai, ne tik diskredituojamas priešas, bet ir keliami tautinė savigarba, stiprinamas tikėjimas valstybe ir kariuomene, žadinamas vienybės jausmas, ryžtas ginti savo žemę ir turtą. Dar daugiau – Mickės Kapšiuko personažas įprasmina tautos išdaviko, supratusio savo klaidą, bet nesiryžtančio jos pripažinti – atsimesti nuo priešų – asmeninę tragediją (Vilniuje, išgirdus lietuvių kareivių dainą, jam net akys sudrėko¹¹⁸). Nepaisant to, kaltės jausmas neišlaisvinamas, nevirsta atgaila, priešingai – jis viduje visokeriopai gniaužiamas desperatiškai atkakliai vykdant likimo primesčius „revoliucinius“ uždavinius. Šių kontroversiškų jausmų priskyrimas vienam iš pagrindinių feljetono personažų turėjo gilią didaktinę prasmę: parodyti, kad ko jau ko, o kankinančio sąžinės teismo kolaborantas tikrai neišvengs. Lietuvių karių ir pareigūnų atsparumas saldžiai bolševikų propagandai, idealistiškai pavaizduotas knygelės pabaigoje¹¹⁹, tapo epilogu, išaukštinančiu aukojimąsi dėl savo tautos, nepaisant grasinimų mirtimi, vilionių valdžia ir materialiniu atlygiu. Taigi tokie kūriniai, linksmi, komiški kareivių laisvalaikui pritaikyti skaitiniai, turėjo ir svarią auklėjamąją reikšmę – nurodė esminius piliečio moralinius orientyrus.

Kitame kūrinyje – 1922 m. išleistoje A. Karaliaus knygelėje¹²⁰ „Rusų

¹¹⁷ Ten pat, p. 7.

¹¹⁸ Ten pat, p. 18, apie tėvynės ilgesį taip pat žr.: p. 5–6.

¹¹⁹ Ten pat, p. 19–30.

¹²⁰ A. Karalius spaudoje buvo pristatomas kaip Amerikos lietuvis, dešimt mėnesių praleidęs besikuriančioje Sovietų Rusijoje, kur, kaip ir kiti užsieniečiai, pagal kontraktą dirbo inžinieriumi, kol bolševikų valdžia jį apkaltino šnipinėjimu ir išsiuntė iš šalies. 1921–1922 m. A. Karalius paskelbė nemažai straipsnių, diskredituojančių bolševikų valdžią Rusijoje. Žr.: **Karalius A.**, Proletariato diktatūra ir kultūra // *Lietuva*, 1921 07 26,

komunizmas“ – daugiausia dėmesio skirta atgrasiai sovietinės Rusijos tikrovei (kurią autorius teigė matęs savo akimis), parodant Lenino doktrinos virsmą kruvina despotija, tamsiųjų instinktų siautulio užvaldytame azijietiško mentaliteto krašte. Pabrėžiama beatodairiška, iracionalios neapykantos persunkta, destruktivi komunizmo esmė: paklaikusios minios plėšiamos ir parduotuvės, ir sandėliai, viskas naikinama – nuo gamyklų įrangos iki antikvarinių baldų ir knygų¹²¹. Teoriniams svarstymams sustiprinti pateikiami autoriaus liudijimai pamačius Charkove gatvėse iš bado mirštantį jaunuolį, Peterburge vidury dienos įvykdytą žmogžudystę bandant iš atsitiktinio praeivio atimti laikrodį¹²². „Gyvenimo sąlygos Sovietų Rusijoje yra tiek sunkios, kad žmogus tikrai gali pavirsti žemo laipsnio gyvuliu, visi kilnesni papročiai nyksta visuose tuose rūpesčiuose: kad surastum maisto, kad apsidengtum, kad rastum kur prieglaudą ir visą eilę kitų gyvenimo reikmenų“¹²³, – ši citata faktiškai apibendrina šios knygelės turinį. „Ir tokią santvarką, – pasibaisėjęs konstatuoja autorius, – lengvatikių ir fanatikų pagalba siekta įvesti visame pasaulyje: „Trečiasis Internacionalas yra Sovietų Rusijos užsienio politikos agentūra. Tie suorganizuotų darbininkų milijonai, kurie yra 3-ojo Internacionalo nariai, nežino, kad jų aukščiausias organas, nustatęs klasių kovoj taktiką, yra naudojamas privatiniais sovietų valdžios reikalams. Jei jie žinotų nors tiek, kad rusų darbininkai yra bolševikų nelaisvė, kad jų padėtis yra daug sunkesnė, negu buvo prieš buržuazijos.“¹²⁴

Dar konceptualiau šis kone metafizinis reiškinys apmąstomas 1925 m. išleistoje žymaus teisininko, istoriko, buvusio aktyvaus socialdemokratų veikėjo Augustino Janulaičio¹²⁵ 45 puslapių knygelėje „Lietuva ir

p. 1–2; **Karalius A.**, Žodis draugams // *Lietuva*, 1921 08 17, p. 2; **Karalius A.**, Lietuva ir revoliucija // *Lietuva*, 1921 08 19, p. 2; **Karalius A.**, Žodis apie raudonąjį terorą // *Lietuva*, 1921 08 20, p. 1; **Karalius A.**, Komunistai ir jų siekimai // *Lietuva*, 1922 12 19, p. 2.

¹²¹ **Karalius A.**, *Rusų komunizmas*, Kaunas, 1922 p.3–7.

¹²² Ten pat, p. 34.

¹²³ Ten pat, p. 35.

¹²⁴ Ten pat, p. 45.

¹²⁵ A. Janulaičio – vieno žymiausių lietuvių socialdemokratų aplinkos intelektualų – griežtai neigiama dėl nesuderinamumo su humanizmu laikysena bolševikinės Rusijos atžvilgiu buvo gana netipiškas reiškinys tarp Lietuvos kairiųjų visuomenės veikėjų. Daugelis pastarųjų, nors ir suprasdami „raudonojo imperializmo“ grėsmę, bolševikinės santvarkos absurda, vengė apie tai atvirai ir drąsiai kalbėti, matyt, baimindamiesi visiškai diskredituoti marksizmą, kuriuo grindė savo, kad ir nuosaikesnę nei bolševikai, socialis-

dabartinė Rusija. Kas tai yra dabartinė Rusija, kas ir kaip ją valdo ir ką Lietuva iš jos iki šiol turėjo ir ko gali laukti“. Joje autorius iš globalios istorinės perspektyvos, bet kartu nuosekliai ir suprantamai plačiajai tuometės Lietuvos auditorijai išanalizavo ir atskleidė rusiškojo bolševizmo prigimtį, turinį, žmonijai keliamą grėsmę. Žinant, kad tuo metu tai buvo dar visiškai naujas, besiformuojantis, iki galo neperprastas reiškinys, pribloškia autoriaus įžvalgų gilumas, pranašingas toliaregiškumas. Atskirų skyrių pavadinimai preciziškai tiksliai postuluoja pirmosios „proletariato diktatūros“ šalies pasauliui skleidžiamų iliuzijų pragaištingumą: „Kodėl Rusijoje nebuvo ir nebus rojaus“, „Rusų komunistai žudydami priešgynas įveda savąją tvarką“, „Komunistų tvarka nėra doresnė“, „Komunistai naikina laisvas darbininkų organizacijas“, „Rusų imperializmas“, „Rusai nenori padėti Lietuvai Vilniaus klausimu“, „Komunistai nori išardyti Lietuvos valstybę“, „Komunistai suvedžioja Lietuvos darbininkus¹²⁶. Nuodugniai, remdamasis tvirtais argumentais ir istoriniais precedenais, A. Janulaitis išnagrino Lietuvos santykių su Sovietų Rusija kelerių metų patirtį ir ateities perspektyvas. Tai leido jam konstatuoti akivaizdžią tradicinio rusiškojo imperializmo, pridengto vargingiesiems patrauklia komunizmo ideologijos skraiste, tąsą tendenciją – grobuoniškos politikos, kurioje nėra vietos lietuvių visuomenės tautinėms aspiracijoms, demokratijai, socialinei taikai – siekiniams, kurie galėjo būti įgyvendinti tik nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje¹²⁷. Autorius parodė, kaip Maskva, vadovaudama savo sukurtam ir finansuojamam komunistiniam pagrindžiui, organizuodama įvairias provokacijas ir intrigas, aplinkinėse valstybėse siekė destabilizuoti padėti, sukelti pučus, kurie leistų pradėti atvirą Raudonosios armijos intervenciją, pridengtą kilniais internacionalinės pagalbos lozungais, ir suteiktų galimybę įvykdyti naujų ar anksčiau prarastų teritorijų aneksiją. Knygelėje plačiau aptarti tokių

tinę pasaulėžiūrą. A. Janulaitis nuosekliai, bekompromisė Sovietų Rusijos kritika garsėjo jau pačioje XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje. Be to, skelbdamas savo rašinius spaudoje, dažniausiai nesidangstė pseudonimais. Žr. pvz.: **Janulaitis A.**, Dėl Rusijos Politikos // *Lietuva*, 1922 07 07, p. 1. Apie A. Janulaičio ir jo įžvalgų savitumą žr.: **Vilčinskis J.**, *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga*, London, 1985, p. 164–168.

¹²⁶ **Janulaitis A.**, *Lietuva ir dabartinė Rusija. Kas tai yra dabartinė Rusija, kas ir kaip ją valdo ir ką Lietuva iš jos iki šiol turėjo ir ko gali laukti*, Kaunas, 1925.

¹²⁷ Ten pat, p. 35–36.

veiksmų pavyzdžiai Armėnijoje, Azerbaidžane, Gruzijoje, Vidurinėje Azijoje¹²⁸. Šiai imperijos atkūrimo idėjai naudotos visos priemonės, žmogaus gyvybė prarado vertę. A. Janulaitis taip pat atskleidė ir aiškiai išdėstė tai, apie ką nedrįsdavo garsiai viešai prabilti Seimo ar vyriausybės nariai: Sovietų Rusija suinteresuota Lietuvos ir Lenkijos konfliktu, ji veidmainiškai dvišaliuose susitikimuose reiškia pritarimą lietuvių siekiams, tačiau tuo tenori tik palaikyti įtampą regione, destabilizuoti padėtį ir sukurti sąlygas ekspansijai į Vakarus¹²⁹. Be to, pažymėta, kad Maskva ciniškai nesilaiko 1920 m. liepos 12 d. taikos sutarties įsipareigojimų Lietuvai grąžinti išvežtą turtą, sumokėti kitas kompensacijas¹³⁰. Konstatuodamas Kremliaus diplomatijos dvideidiškumą, A. Janulaitis, neslėpdamas socialdemokratinės pasaulėžiūros, konceptualiai apibendrina pagrindinius savo knygelės teiginius ir kartu atsako į jos pavadinimo formuluotėje iškeltą klausimą: „Rusų vyriausybė dėl akių apsiėmė nesikišti į Lietuvos vidaus reikalus, bet tat atlieka jos palaikomoji ir maitinamoji komunistų partija, ji dirba griovimo darbą. Jos darbas – ardyti visa, kas čia padaryta ir daroma, neprileisti, kad sustiprėtų demokratija, kad darbininkų būvis būtų geresnis, kad jie būtų patenkinti. Komunistų darbas šnipinėti rusų naudai, ardyti iš Lietuvos darbo žmonių sudarytą kariuomenę.“¹³¹ Ši citata, atrodo, geriausiai apibendrina visą mūsų straipsnį, ne tik jo paskutinių skyrių turinį – joje glūdi informacija, kodėl tiek dėmesio skirta bolševikų agitacijos Lietuvos kariuomenėje neutralizavimui ir kokie argumentai buvo pasitelkti šioje ideologinėje kovoje. Čia pateikėme koncentruotą plačiame šaltinių masyve surinktą informaciją. Trečiojo dešimtmečio pradžios spaudoje ji buvo gerokai „atskiesta“ kitų žinių, todėl galbūt skaitytojams taip „nebadė akių“, nekėlė tokio susirūpinimo, kaip šiandien norėtusi, žvelgiant į visa tai retrospektyviai. Kita vertus, nesunku suvokti, kad amžininkams, paskendusiams savų reikalų ir nūdienos aktualijų sukuryje, žiniasklaidos pateiktoje medžiagoje visada labai sunku atskirti pelus nuo grūdų. Gal iš tiesų visi gyvenamojo laikotarpio perspėjimai yra „pasmerkti“ įgyti vertę tik tada, kai virsta skaudžiomis istorijos pamokomis?

¹²⁸ Ten pat, p. 18–22.

¹²⁹ Ten pat, p. 36–37.

¹³⁰ Ten pat, p. 39.

¹³¹ Ten pat, p. 39.

IŠVADOS

1. 1920 m. taikos sutartimi oficialiai pripažinusi Lietuvos suverenitetą, Sovietų Rusija (vėliau – SSRS) neatsisakė siekio ją, kaip ir kitas „atskilusias teritorijas“, ateityje aneksuoti. Kad tokia proga atsirastų, nuo Kominterno visiškai priklausomas komunistinis pagrindis aktyviai platinė „buržuazinę nepriklausomybę“ juodinančią propagandinę literatūrą, kurstė sukilti varginguosius gyventojus ir kareivius, skverbėsi į visuomenines organizacijas ir valstybės institucijas. Destruktyviais veiksmais XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje šalyje tikėtasi organizuoti prosovietinį perversmą, kurį būtų parėmusi Raudonoji armija. Lietuvos saugumo struktūros sėkmingai neutralizavo šią grėsmę, bet LKP veiklos visiškai užgniaužti joms nepavyko, nes pastarosios gyvastį palaikė Maskva.

2. Lietuvos kariuomenės vadovybė dėjo daug pastangų, kad užkirstų kelią komunistų agitatorių ir antivalstybinio turinio spaudiniams patekti į karinius dalinius. Šiuo tikslu organizuotas kareivių sekimas, formuota potencialių agitatorių atpažinimo ir izoliavimo tvarka. Remiantis pastarąja, ypatingas dėmesys skirtas žydų tautybės šauktiniams, kurie, kaip manyta, įvertinus ankstesnių metų patirtį, dažniausiai būna susiję su komunistiniu pagrindžiu. Dėl to rekomenduota žydų tautybės karius siųsti tarnauti į provincijos įgulas, nuolat laikyti rikiuotėje, riboti jų galimybes dirbti ūkio ir kanceliarijos padaliniuose. Ši antivalstybinės agitacijos kariuomenėje administracinio užkardymo nuostata iš esmės buvo diskriminacinė tautinių mažumų atžvilgiu.

3. Lietuvos kariuomenėje nuo pat Nepriklausomybės kovų pradžios nemažai dėmesio skirta kareivių patriotiniam auklėjimui ir politiniam švietimui. Šiuo tikslu buvo sukurtos gana intensyviai ir efektyviai dirbančios karinės ir civilinės institucijos (Spaudos biuras, KAM Generalinio štabo Spaudos ir švietimo skyrius). Jos rengdavo karinio patriotinio turinio medžiagą, organizuodavo paskaitas, kultūrinę saviveiklą daliniuose, atlikdavo kitą reikšmingą leidybinį darbą. Labai svarbus vaidmuo teko spaudai – apie bolševikų keliamą grėsmę valstybei nuolat rašė tiek kariams skirti periodiniai leidiniai, tiek svarbiausi šalies dienraščiai. Karių pilietiškumą stiprino ir autoritetingi vadai bei visuomeniški tarnybos draugai. Visa tai, kartu su minėtomis administracinėmis priemonėmis, leido parengti veiksmingą atsaką LKP vykdomai nuolatinei,

atkakliai antivalstybinei agitacijai.

4. Tvirtų, aiškių idėjinių argumentų skambiams bolševikų lozungams neutralizuoti arsenalą Lietuvos spauda turėjo jau 1919 m. Ilgainiui jų turinys beveik nepakito, nors greitai reaguota į kiekvieną naują sovietų santvarką diskredituojantį įvykį. XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje lietuviškoje periodikoje vyravusi komunizmo kritika buvo paremta natūraliomis statistinio lietuviu – smulkaus ir vidutinio ūkininko – baimėmis: prarasti savo žemę ir turtą, atsidurti brutalios, plėšikiškos, bedieviškos kitataučių valdžios priespaudoje, revoliuciniame chaose. Ypač pabrėžtas LKP parsidavėliškas, imperinės Maskvos užmačios, demagoginis bolševikų agitacijos pobūdis, katastrofiški jų politikos padariniai Rusijoje. Lietuvos nepriklausomybė laikyta vienintele sąlyga, galinčia užtikrinti tradicinių tautinių ir moralinių vertybių plėtotę, atverti socialinės darnos perspektyvas.

Įteikta 2012 m. birželio 26 d.

FORMATION DU MÉTHODIQUE DE LA NEUTRALISATION D'AGITATION DES BOLCHÉVIQUES DANS L'ARMÉE DE LITUANIE EN 1920–1926

Dr. Modestas KUODYS
Université Vytautas Magnus

L'article analyse la méthodique de la neutralisation d'agitation des bolchéviques dans l'armée de Lituanie en 1920-1926. En ce moment-là, la clandestinité illégale des communistes beaucoup financée et créée par la Russie Soviétique faisait activement l'activité destructive entre les militaires lituaniens et le milieu de la société pauvre, afin de provoquer le bouleversement prosoviétique un pays jeune qui soit supporté par l'Armée rouge envahi. Un tel putsch était prévu à la fin d'été des années 1920, mais il était échoué à effectuer à cause des désavantages. Le Commandement de l'armée et de la structure de sécurité de l'État de Lituanie s'efforçaient beaucoup afin de prévenir des telles menaces comme le putsch des communistes de l'Estonie en 1924. En outre, des plans afin de réprimer la révolte étaient préparés, des méthodiques d'identification des secondaires des communistes potentiels et de la surveillance d'humeurs des militaires étaient aussi formées, en plus des règlements secrets étaient déterminés afin de prévoir minorités nationales, dès l'abord l'expédition des conscrits Juifs d'être à l'armée dans les équipes disloquées plus loin de capitale, en réduisant fortement les possibilités des soldats Juifs de travailler dans l'administration des unités militaires ou dans les secteurs d'économie. Dès le début de la troisième décennie, l'armée de Lituanie se prenait au sérieux pour l'éducation patriotique et pour l'instruction politique. Par la suite, des cours et des événements de loisir étaient organisés, en plus beaucoup de l'information au sujet d'antibolchevisme qui était publiée dans la presse militaire et sociale. La critique de la Russie Soviétique et du communisme dans ces magasins et publications spéciales était basés par les craintes du lituanien statistique – l'agriculteur petit et moyen : la crainte de perdre sa terre et sa fortune, de se retrouver dans la

servitude de l'autorité étrangère impie, au fouillis révolutionnaire. Par ailleurs, la vénalité, la couleur de l'agitation démagogique des bolcheviques, les suites de la politique basée par le mensonge dans la même Russie et dans les autres régions de la partie des communistes lituaniens étaient accentués en particulier. Il y avait des incitations de se confier à l'armée de Lituanie, l'indépendance était considérée comme une seule voie possible qui ouvre les perspectives de l'harmonie sociale, le développement des valeurs nationales – morales traditionnelles.

NEUTRALISATION METHODOLOGY FOR BOLSHEVIK AGITATION IN LITHUANIAN ARMY IN 1920–1926

Dr. Modestas KUODYS
Vytautas Magnus University

In this article neutralisation methodology of Bolshevik agitation in Lithuanian army during the years of 1920 – 1926 is analysed. In this period illegal communist underground which was found and highly financed by Soviet Russia was actively pursuing destructive activity among poor society members of Lithuania and soldiers, wanting to raise pro-soviet revolution in young country, which would be strengthened by invasion of Red army. Such putsch was supposed to be at the end of summer in 1920, but because of unfavourable circumstances it was impossible to perform it. Leadership of safety structure and army of the Republic of Lithuania made a lot of effort to prevent such threats like communist putsch of 1924 in Estonia. Plans were prepared for certain moves to suppress the mutiny, methodologies were formed to observe moods of the soldiers, identify potential communist sidekicks, secret regalement were established which planned to send national minorities that were considered to be unreliable, especially Jewish conscripts to accomplish their active service in companies situated away from capital, highly restricting the possibilities of Jewish soldiers working in offices of military units, sectors of economy. From the beginning of the third decade there was a lot of attention paid to patriotic upbringing of soldiers and political education in Lithuanian army. For this purpose appropriate lectures and leisure events were organised, many patriotic and anti-Bolshevik content material was published in military and public press. In these newspapers and special publications, critic of Soviet Russia and communism was based on main fears of statistical Lithuanian – small and middle farmer: fear to lose his land and property, to end up in oppression of brutal, marauding, godless authority of foreigner, revolutionary chaos. Especially emphasized were corruptibility of Communist Party of Lithuania, demagogic nature of Bolshevik

agitation, consequences of politics based on lies in Russia itself as well as other land. It was encouraged to trust Lithuanian army, independence was considered to be the only appropriate way that will open the perspectives of cherishing traditional national-moral values and social harmony.